

GARAZI 97, BERNAT ETXEPARE

Emile LARRE

Garaziko herria benedikatzen zuen Eiheralarre San Migel Zaharreko erretorak, duela 450 urte. Urteak joan, urteak jin, ez da gehiago Eiheralarren erretorik 1983 urteaz geroztik. Lau apezek dugu gure gain partzuergoan Orizun eta Urkulu mendien peko herri hori beste zazpi herriri josirik erabiltzen.

Lau mende terdi joan dira beraz euskal idazleen arbaso erretoraren denboraz geroztik. Apezek besterik aldatu dela holako epe luzean, nor harri laiteke egia hortaz? Geroa ez bada ere gurea, ezin uka halere Bernat Etxepare baten denborako ezagugarri larrienak hor dauzkala beti gure Garaziko lurtean daukagun Eiheralarre maiteak: bai, zinez, euskara da beti herri hortako plazan gehienik entzuten den "lengoajea", lehen liburu hartako kantuaren euskara. Euskara batetik, Eliza eta kristau urratsak bestetik, zer ikus eta zer erran ote liro 2.000 ko huntan bere herrian, berriz heldu balitz?

Elizaren hortan, zalantza bat ukanen zuen Bernatek Garazi behe hartarik bere herriratzean: hor, herri-bizkarrean, eskuinetik, hilarrien pentze saindua ikusiz xoil-xoilik, hasiko baitzen galdezka: "Nun duzue eliza?" Baina ohartuko ere zen, dei horren egiteko denboran, hantxet, bi urratsetan beheraxago, ezkerretik, dagoela gaurko Eiheralarre berria: herriko arrabotea, trinketa eta guziz eliza gotor baten inguruan bildua. Eta fida zaite, irakurlea, nik orain zortzi herri horietaz ene lagunekin arduratzen naizen apezak, emanen nizkiola xehetasun baitezpadakoenak gure artzain idazle ohiari: baietz ba, urte ta mendeen ariaz holako aldakuntzek hori ere ekarririk, desegin zela denborarekin lehengo herrittoa bere elizarekin, eta beherago berriz altxatu, ur bazterrean, zubi gotor bat eginik, hau Ezterentzubitik negu ondarrean jausten den Errobi ibaittoaren pasagia.

Herriko elizaz ere, berritasunez durduza ez zadin, emanen nizkion argitasun beharrenak: badugula gaur, harriak zimeta-morteroz josirik, iragan

mende ondar hortako eliza bat; ez daukala ez Duzunaritze Etxepareko sortetxe haren harri pikatu berdinduen ospe osoa baina zimetaren teknika berriak lagun, hola ari direla orain ofizialeak eta molde hortan eraikiz ere, duela laubost mende baino egoitza gehiago, hots, eliza, arrabote, kiroldegi eta... bakoitxaren bizitegiak ahalaz.

Aintzintzera bezala, ikusiz dorregainari so hor zagokiola gure bisitari ospetsua, zerbait gogoan, hauxe salatuko nion: baietz segurki, berritu ginuela ezkilaren dorretxe hori azken urte hauetan, eta herriko moldean hain zuzen. Erretore izan ospetsuak, bera ere ez beti "amen" erraile konformista haietarik izana, Paueko gartzelak eta oro jastatu baitzituen, argitasun xume hau errexki ulertuko bide zuen: izan ginuela guk hemen Baionako apezpiku bat azken mende hortan, eliza dorreak orratz luze bat bezala zeruari buruz mehatuz altxarazi zituena Frantziako elizen moldean, diotenaz segurik; halako ainitz dituztela geroxago herriko zurginek aldatu, euskal etxe teilagorridunen parekoak ezarriz merla beltzezko lapitz juntatuen lekuan. Gure nortasunaren seinale xume horrek ez ote zuen Etxepare suharra loriatuko? Euskalduna beti euskalzale baitago alabaina, eta euskaldun apeza edo ofizialea edo artista bietan, Bernat!

Segitu dute beraz Eihalarren denboratik gutaraino Etxepare baten nortasuneko apezek. Hura bera nor zen ageri dute funtsean burutik buru Etxeparek utzi Liburu famatu (*Linguae Vasconum primitiae*) hartako kantuek batetik eta hor berean bertsuz lerrokatzen dituen prediku modukoek bestetik, euskal mintzairaren zaintzeko kezka horrekin. Arbasoen erroak aurkituz, ez da dudarik harek betikotasun bat nahi ziola eman gure aiten jainuari. Bertsua, kantua zaindu eta lehenik euskarari irauan arazi, menderik mende.

Berdin dabila ere, hari beretik, kristau fedean Eihalarreko erretora. Denbora hartako sendikortasunarekin: Jainkoa, Jainkozko Egiak, ordu hartan gorenik erakusten ziren idaiekin, hamar manamenduak, judizio jenerala, orazione ta otoitzak, gizartean zuzen ibiltzea eta makur ibiliaren gaztigua, hau ere maiz aipatuz eta... betiko gizon-emazteen baitako edo elgarren arteko gozoak eta tirantzak eta gaindidura batzu ere ukatu gabe. Bide erakusle bat, orduko apez hura baina gizonaren berri jakinik berak ere, amodiozko gauzak batere baztertu gabe, apezaren edo nornahiren asmuetan.

Bizkitartean, zaintzale izateak badauka halaber bere berritzalegoa eta hortan ere beharko gaitu lagundu Etxeparek.

HERRI EUSKALDUN FEDEDUNA ZUEN

Euskaldun fededun: bi hitz horiek ez ditugu gehiago elgarri josten, denbora luzez egin dituzten bezala. Euskaldun erretor haiek bai, kasik menderik

mende, elgarrekin erabili dituzte bi hitzak. Berek sortzetik hola ezagutua, ez zuten usteko elgar gabe joan zaitezkeela hemengo gizonak zituen bi seinale horiek. Bata zen alabaina herria, bata sozietatea. Ehun urte ez du arras Frantziak 1905 ean Eliza eta Estadia elgarretarik berexi zituela, eta Espainiak gutiago eta bata bestea gabe bizitzen ikasi ere zutela bi munduek. Arte hartan parropiak eta herriak gauza bera izan dira luzaz eta luzaz. Zertako ez aitor ere bien jostura hortaz ongi baliatu direla noiz edo noiz bai Eliza eta bai Estadia! Holako josturak, holako nahasturak erran dezagun, ez zirela bizkitartean ez bata ez bestearen onetan, hori orain badakigu: gizon bakoitzaren hautu libroa baita fedea batetik, eta bestetik ez baita indar eta larderia mundutiarrrik, estadu ala beste, gizon bati ere bere biziko hautuak legez eta bortxaka behartzen edo mugatzen ahal dizkionik.

Etxeparek bere baitan senditu duen, adibidez, bere fedearen eta moralaren arteko guduka, hori ere dakigu. Damurik, ez baitakigu gehiago hura zen gizonaren biziaz, ez-eta haren barneko sendimendu gordeez. Dena den, argitasun ainitzen faltan, eta nehoi auzirik bilatu gabe gureak ez diren urratsetan, diren bezala hartzen eta uzten ditugu erretor horren maitasun solasak batetik eta Jainkoaren beldurregi batean erro egina zen kristautasun hori bestetik. Bestalde, argitasun gehiagorentzat, behar ginuke gehiago jakin denbora hartako jendeaz, familieaz, ezkontzez, ezkongabetasunaz eta denetaz.

Horiek hola, euskaldun jeinu eta doinu ezagutueneren jabe agertzen zaigu Etxepare: mintzaira, berttua, kantua, dantza ere bere hainean erabiliz. Funtsean euskaldun ez izanik ere, bera, nehork ezin uka mundu guziak gisa batez holaxekoa ikusten duela jende euskalduna, zenbaitek nahi ala ez nahi. Horra nolakoa dagoen guretzat eta nola dugun maite erretor idazle zaharra lau mende ta erdiren buruan berak hainbeste maitatu duen herrian. Maitatu hitza ez dugu hemen gehiegizkoa. Zer bozkario eta zorionak ez ditu erakutsi bere herriaren aldeko kantuetan: bereziki goersten duelarik euskaldunen azken balentria paregabea: lehen aldikotz ikusi direlarik euskararentzat idekiak inprimategi edo irarkola modernoaren atak! Ez, kantu, dantza, loria, bere bihotzeko gairiduran ez dio gehiago mugarik ezartzen euskara maiteari, jalgitzen delarik azkenean plazara, jalgitzen mundura: "lehen azkena zen lengoaje euskara" ez dea orain bilakatuko lehena? Garazin, munduan eta denetan.

Bai, ongi-etorri Bernat zuri Garaziko herrirat. Eiheralarre San Migel Zaharra, Duzunaritze, Euskal Herri guzia eta, hots, mundu osoak ongi etorri derautzu, harri zahar eta lurgain ala lurpeko aztarnak eta herrestoak holako gosez bilatzen dituen mundu ikertzale hunek zu bezalako izar eta lekukoak errespetu haundienez inguratzekoak ditu. Ez dugu guk beti zu bezalako gizonen alderat daukagun zorra zurearen pareko dohainaz ordaintzen ahal baina bederen zutan arripitz dakigula guk hainbeste hauts eta errautsen pean erdi itoa daukagun su mendratua. Goazen hemen laburzki ikus 450 urteren buruan bizi zaudela halere Garaziko lurtean, zu, Bernat Jauna!

GARAZIKO HERRIA, GAUR

Garazi. Baigorri neure herritik auzo auzoan, hamar kilometra doi doia, ez zuten aintzek usteko, neureaz beste herri batez bezala mintzatuko nintzala herri hortaz. Eta hala da aintzek eskatu didatela askotan: "Zer berri, zuen Garazi hortan?" Baigorriar bati beharriak xut-xuta ezartzeko, ez da hori baino galde hoberik. Ah, ez uste izan ez, etsaigo zerbait badugula garaztar eta baigorriarren artean. Bada egiazko anaitasun bat haien eta gure lokarrietan; anaitasun guzien argi-ilunekin, bixtan dena. Zer da egiazko anaitasuna? Elgarri hurbil hurbilak ibiliak eta haundituak dira ttipi ttipitik familia bateko anaiak: eskola beretan ibiliak, jan-edanak mahain bertsutik hartuak betidanik, zorion berak eta atsegin hurbilak jastatuak dituzte, maitasunak ere bai, haatik pena eta aharrak halaber, eta zenbaitetan ukomiloak eta jokaldiak, hori ere bai!

Baina horiek guziek dute hazten eta moldatzen anaitasuna, familiako lokarri zail eta iraunkorra. Hola zituzten Baigorri eta Garaziko bi baillarek ukan beren eztabadak, mendiko bazka eta alhapideen gainetik lehenago, politikako kargudun batzuen hautuetan ala burdin-bide eta erregebideen lehentasunaren gatik geroago, hori bai! Baina aspaldian ikasia dute bi herrialdeek, biak eskuz-esku ez delarik, bakoitza berean bizitzen eta makurbide balio due-nik gabe oro har. Horra zeren gatik ni, mintzo naizen hau, Baigorriin sortu eta orain Garazin hoberenean bizi, ez naizen hitz minkorretan hasiko Garaziz dudalarik solasa.

Gisa guziz elgarren beharra badute bi anaia horiek eta hori aspaldian ikasia dute beren gostuz edo bien onetan. Beraz, ez dut ahanztekoa nola egin nuen nik, adin batean, Garazin neure zerbitzuan sartzea. Adixkide baten familiar nintzan, eztei batzuetara komit. Errakirat heldu ginelarik, oilo-salda eta bazkariko lehen enganagailuen ondotik, ez dakit zer beharrez, gaineko salatik beheiti jautsia nintzan. Ez nuen errana, irakurlea, baserri hortan, Garaziko baserri ederrek daukaten gaineko salan zela bazkaria: eta behar da jakin hango etxe onek bi barne haundi dauzkatela erdiz-erdi eta familiako egoitzaren burutik buru, aintzinetik gibeleraino: behean ezkaratza, orduan lurrez edo harriz, orain adrailu karratu legunez, eta ezkaratzaren gaina, neurri beretan, gaineko sala, hunek dauzkarik ganberak bi aldeetarat, bost edo sei, eta ezkaratzak dauzkalarik behean halaber, irindegia, sukalde zaharra eta sukaldea, xuritegia eta arnotegi-sotoa.

Zer ez zen izan beraz orduan, behean nintzalarik, ukan nuen harritzea, entzun nuelarik lur-ikararen burrunba bezalako bat, ortziarena baino beldur-garriagoa lehen xixtean. Zer ote zen holakorik, lehen harriduraz jabetzeko denboran, zerbitzari batek erran zidan: "mutxikoak" zirela, mutxikoak, dantzatzen, bazkaltiarak oro xutiturik, denek gaineko salako mahainaren inguruan, batek urratsak markatuz, denek dantzatzen.

Auzo herrikoak ginela baigorriarrak Garazin, hori jakinen zuen bai ez zakienak han, eta ez zela nehondik ere ahanztekoa, han, Baigorri eta Garaziren artean, Irulegi herri ttipia: hobeki erraiteko, Irulegi Berraunberriko lepoa, alde batera Baigorriara baitu lurak bere ixurgia eta bestera Garazira. Horrek du asko aldakuntza ekartzen hain zuzen Pirene mendien hegoa ala iparraren artean bezala. Hor ere ez zuena beihalakoak erran, Pireneen alde batean egia dena gezur bilakatzen dela beste aldean.

Eta huna hain zuzen Berraunberriko bi mazelen alde: hegi hortan duzu, eskuz berexirik bezala, Garaziko xu eta nuxu eta nixi, xira eta gitxu ren musika goxo eta leguna hasten jendeen hizkuntzan; bai eta etxeko haurren izenak eskatzen badituzu, hau Eñaut eta hori Ellande eta Kattina eta Majia... Eta jende dantzaria Garazin, mutxikoak jakinki segur baigorriarrek ere baina markatzailea izaitekotan, irulegitarrak ez du markatzailearen beharrik, soinua hor duen ber, senditzen du harek bere dantza! Kantari ere bai garaztarra baina kasik oraino dantzariago naski, bietarik batean. Orozgainetik, hau ere ez ahantz, jende goxo eta alai, lehenagoko Fauxtin famatuaren Libertimendietan trebatua eta, azkenean dena bota dezadan, Bernat Etxepare apez zenaren bai-menetik eta barkamenera dabilan "bekatoros" maitagarria, garaztarra!

Hori duzu Garazi. Itxuran berriz, araberakoa. Arradoi mendixkaren izena ez duzu arrotz, irakurlea. Horrek zion P. Narbaitz azkaratiar bikari jeneral idazleari eman bere idazle izenordea. Beraz igaiten bazara Arradoi gainerat beharko zaitut hantxetan oren bat edo bi bakarrik utzi zure paregabeko xoramenduan, Garaziri so eta so. Zure baitaratuko zarelarik azkenaren azkenean, erakutsiko dizut, Izpura herriaren gaineko arrano kafiratxo hortarik, Garazi guziaren parte: hemen, behean, Luro Fundazioa, lehenagoko garaztar amerikanoak Argentinako Buenos Airesen, doi bat errecki beretu zituzkeen ontasun neurritz kanpokoen ordainez utzia omen, esker onetan Jaunari eta tokiko osasungabe ta xaharren fagoretan eskaini bide zuena. Hortxe dago, iguzkitara, sekulan eraiki izan den artetxe ta xaharretxerik agradosena eta alaiena. Hots, Bernatek nahiko zuen obrarik garaztarrena.

MENDIAK ETA BORTUA

Luzeegi ginuke hortik aintzina Garaziko ordoki loretsu, landatsu eta etxeztatu hortako lilluren esplikatzea: Donibane, bere Zitadelarekin, eta Donazarre, Madalena, Hergarai, Zaro, Eihalarre, Azkarate, Anauze ta besteak. Zelaiak utzirik eta lore batzuen grazian hauk ere, bereziki udazkenean, horra bortu baketsuekin, artzainen udako eskapagiak eta beste aintzenak ere orain, mendietako erregebide horiek guziak Sindikatak urratuz gezoz. Hemen

aldiz, inguru inguru, Jarako menditxoa, Osiarteren gainean bere harrizko mahi eta orientabidearekin, goragotik han Iparlaren kopeta hegia Baigorritik, eta ezker Hauzamendi, lehen elurra erakusten duena, Adarza bigarren elurra edo holatsu, Oilarandoi eta Munoa konkorr eztiagoak, eta han Errozate, Oraate eta Behorlegiko tuturria Mendibe alden, eta Beltxu Oztibarretik... gaineratekoak horien beretter daudelarik bakoitxak bere zerbitzu doa ekarriz ahale araberan Garaziri.

Garaziko mendiek ez dute goratasun ezin ausartatzekorik, "behi-mendiak" deitzen dituzte biarnes anaiak, hauk beren kukulu zurituetarik behatuz guri gain beheiti. Ez fida halere trufatxo horrekin: mendi-behi izenak erran nahi badu eztiak eta lehertuak direla gure munoak, bana-beste, eta ez harroka igotzale haien aztaparrentzat eginak, behi eta behor baino ardi eta artalde gehiago badute beren mazeletan. Bereziki, eta hau artoski seinalatzekoa da, haz ahala azinda xuri badaukala Garaziko bortuak: ez dea beti goratuz joana azken urte hauetan Garaziko artaldea, hainbestetaraino nun bi aldetarik jelosgo tirria bat emaiten baitiete gure artzaineri bai Biarnoko eta bai Nafarroagaineko bortuek.

Auzibide ere gertatzen da noiztenka Garaziko bortuaren eta auzokoen arteko desbardingo hori: ez hanbat Biarnesekin, han gertatu zena izan baitzen artzainek beheragoko lanbideetarat ihes egin zutela bortutik; egia da mendi herrietan bizitzaleak gutitu direla azken urte hauetan Garazin ere, eta ez bakarrrik Biarnoa, baina ez gisa eta molde berean batere. Biarno herri gorenatarik gazteak joan ziren hirirat edo beste ofizioetarat. Garazitik ere joan dira, bereziki eskolen eta ofizio-eskolen bidez beste zerbaiti buruz itzuli, baina ez batere Biarnoa bezala. Artalderik, ardi troparik, ez da kendu eta saldu Garazitik, erraitekorik. Gazteak badira hemen artzaintzari lotzen direnak. Funtsean ez dute gehiago uda guziaren bortuan eremaiterik: bide ederrak egin direlaketz batetik eta artaldean saroak ez direlaketz urrunegi, autoarekin etxetik beretik egiteko menea daukate gurek artzaintza, egunerdiaren gostuz, gutiagoz ez badaiteke.

Aldiz Biarnoa bortu alderdi osoak dira beren ardiez hustu, erran ditugun arrazoinen ondorioz. Hustearekin beti gertatzen dena da han orduan gertatu: beste batzuek hutsa dutela betetzen; behorrak dituzte hain zuzen euskaldun batzuek eta berdin beheragokoek Biarnorat igorri, hola erraiten ahal baiginuke guk orain, erreferaz bezala, Biarneseri: ez ote diren haien mendi bortuak behor-mendi bilakatzen ari.

Begote hortan biarnes anaiak, doi bat itzul gaiten Nafarroa gainekoetarat. Alde hortarat ere gutartean eta ahapetik sala dezagun, gutizia begiz beha daude garaztar artzainak eta auzo baigorrialdekoak berdin berdina. Hauxe da alde horrekin gertatzen dena: azken urte hauetan bikoiztu eta gehiago ere egin

dira iparralde huntako artaldeak. Arrazoinak ulert-errexak dira; Europa hori ere hor dela, bere ekonomia krisia gogorki sendi du urte multxo bat huntan Frantzia guziko laborantza-nekazaritzak behi esnearen kuota horiekin eta merkatuko prezioekin eta azken urte hauetan oraino areago Ingalaterratik etorri behi xoroen eritasun horrekin. Euskal herri honek, iparraldekoak, du zorionez aterabide bat ongi etorria zaiona, ardiari esker, ardi esnaduna, hobeki erraiteko. Nork ez daki alabaina Ipar Euskal Herria eta Aveyron departamendua zirela aspalditik Frantziako gune hoberenak, larri-larria errateko eta xehetasun gehiegirik gabe, ardi esnearentzat. Baziren bai Frantzia behere horietan ardiak lehen ere baina haragitakoak gutiz gehienak, ez esnekoak.

Euskaldun eta biarnes askoren suertea hauxe izan da: ardi gasna. Frantzian ba omen da bizpahiru ehun gasna suerte baina behi-gasnak oro. Ardi-esnetik egin gasnarik ez zuten frantsesek ezagutzen, berriki arte, Roquefort berezi ospetsu hura baizik. Orain ari dute ikasten eta jastatzen, eta maitatzen, Garazi-Biarnoko Biarnoa ere guri lotua baitago gasnaren gostua: prezio garaistiko gasna, kalitatearen araberan, eta beraz ardi-esnearen saria doi bat gora deraukana artzainen probetxuko. Bestalde, jakin behar da mendigune xuhurtzat ekarri lurretan direla artzainak eta hortakotz badituztela dirulaguntza ez txarrak Frantziatik eta bereziki Europa-Batu hortarik hemengo artzainek. Orduan, ardiak berea baduelakotz, ardirat egin du indar Garazi-aldeko artzainak. Bi sasoi ditu ardiak bere urtearen iragaiteko, eta bere biziaren egiteko: udakoa eta negukoa. Negutik has gaiten, behar dute orduan Garazibehere, Lapurdi edo Amikuzeko baserrietara jo Garazigaineko artzainek, hango negubazkak ongi ordainduz; non ez duten etxerat, erosiz, ekarrarazten bihi eta industrialki moldatuzko hazkurri ainitz, gostarik gosta hura ere dirutan. Aldiz uda izanen da bortu edo mendiko denbora, orduan joanen baitira gainerat ardiak milaka. Hauxe da auzibide gertatu azken urte hauetan. Ardia beti gehiago ekarrarazi du goreneko herrietako bizibeharrak eta ardiene eta gasnen prezioek. Eta ardiek bere alhapideetan ez baitute mugarik ezagutzen, hortan dira hegoaldeko artzainak asaldatu, ikusiz jale berriak beren lurretan alhan ibilki. Hola mugitu ere Nafarroagaineko diren Aezkoa, Luzaide ta Eugiko alde horietan. Aise porogutzen du hori Orizuntik Orreagarako bidean Bentarteko lepoan bi alderdietako mendi-bazkak zerradura batez bereziak ikusten dituenak: Garazialdekoak janago eta murriztuago, hegoaldekoak berriz berdeago. Ez da mirakulurik: ainitzez ardi gehiago da iparraldean, hegoaldean baino.

Hortarik sortu dira azken urte hauetako eztabadak: konturaturik iparraldeko ardiak hegoalderat zoatzila asetzerat, pasaporteaz axolatu gabe, zerraduraz hetsi eta zaindu zituzten beren lurak hegoaldeko artzainek Nafarroako gobernuaren laguntzarekin, beren zuzena zuten bezala. Ordu arte mugaharriak aski ziren mugetan, gate-ziztadunek dute orain beren larderia erakus-

ten. Ekonomia kontu eta muga-auzi horiek hemen erakustea balio zutela iduritu zait, hobeki argitzeko nolako bizinarian duten Garaziko jendeek irauten beren tokiaren maitez eta nortasun bortitz bat zaindu beharrez. Norbait zen Bernat Etxepare. Halaber norbait direla orain ere garaztarrak.

DONIBANE

Garazi erakutsi dugu bere mendialde eta bortuko aberastasunekin. Hor erakusten ahalko ginuen ere Pirene mendi orratzaren pasaia historikoa eta Frantzia ta Espainiaren muga egin zutena. Baina daukagu interes gutiago duela horrek Bernat Etxepare batekin ari garen huntan. Gure euskara dugu alabaina Bernatekilakoa eta badakigu euskarak ez duela hor mugarik.

Halere hau ezin uka, kuriostate moduan baizik ez balitz ere: badaudela hortik aspaldiko erromanoen pasaiaren herresto batzu, bat bederen Urkuluko dorrea; hortxet, Orizunetik gorago, Bentarteko leporat heldu baino lehen, Arnoztegiko gainean, badago harriz ederki josi oroigarri ingurudun bat, erromanoen balentriatzat ekarria dena Pirene mendiaren beste gune bat iparralde hortako gorenean (summus) ordu hartako mugen arabera, 1000 metra goratan. Goren horrek apalena edo beherena ere baduela paperetan (immus), ikertzaileen gaurko ustekeria da Donazaharren dela (St Jean le Vieux) gune beheren hori.

Badago ere beti tokiko jendeen erran merranetan hegoaldeko 10 neskatxa haietaz kondaira deitoragarri edo leienda: hegoaldeciar neskato haiek (nafartar edo aragones?) Donibanerat sehi edo sasoi lanerat etorriak zirenak, joan omen ziren oinez hortik eta Ibañetatik mendiz mendi beren herrietarat Eguberri beren etxeetan iragaiteko. Hor bada, Bentarteko lepo murritzean, elur erauntsia izigarri batek hartu bide zituen neguaren minean eta sasoirik lartzenean: hotzak eta izialdurak ikaraturik, denak han berean elurtuak, elgarri lotuak aurkitu omen zituzten negua gesaltzean gaixo dohakabeak. Dena den, hortik goiti doa egundainoko bidea, Zezarek ere bere erromano armadekin iragan zuena, Ibañetarat, ezkerago utziz Xangoako oihan beltza, aintzinago Orbaizetarat eta goragotik Iratiko oihan eremuetara buruz doan pago oihana: hunen eskuinetik Orzantzurietako mendi gorena.

Ezin utz ere, eskuin, Arnegi eta Luzaideren arteko Ondarla auzoa aipatu gabe, Luzaideko etxe metari so baitaude Ondarla eta Luzaide elgarri bekoz beko, bat errekarren ezkerretik eta bestea eskuinetik. Hau du berezitasun aipagarria Ondarlak: herriz Arnegiko dela, beraz frantses paperekin, eta frantses eskolarekin azken urte hauk artean bederen, aldiz elizaz edo parropiaz luzaidar (paper espainolekin). Baina balio guti zuten berexgailu horiek orok Bernat Etxepareren liburu eta euskara kontuetan.

Goazen azkenean Donibanerat. Hainbeste Donibane badugu Euskal Herriaren bi aldeetako lurretan. Hunek bederen, behintzat Garazikoak, ez dauka beste izenik tokiko jendearen artean, Donibane. Garaziko direla, beste herri ttipietakoek erran dezatela. Behereko kapitaltxoaz ari direlarik aldiz, Vaubanen harresien erdian, ez dute Donibanez besterik ezagutzen eta aipatzen. Goazen gu ere "Donibanerat", Bernat bera joaiten zitakeen bezala. Hiru-lau kilometrotan daude doi-doia elgarretarik San Migel (Eihalarre) eta San Juaneko (Donibane) bi herri horiek. Gainerat Donibane Garaziko bikario jeneral edo gotzaiaren ordezkari baitzen Etxepare, ez da dudarik biak bat egiten zituela bere kristau artzaintzan. Gainerat, ez ote gara gaurko Garaziren berri emaiterat helduak gure solas honetan?

Gaur beraz, Donibaneren menean bizi dela Garazi guzia, hori erran deza-kegu: Donibanetik edo Donibanerentzat edo Donibanerekin bizi nahi ala ez, bakoitzak hautatuko du hiru hitz horien artean. Laburzki sailkatuz, ezarriko dugu sei sailetan lerrokaturik bana beste Donibane eta Garaziren bizia: hartuz merkatua eta zerbitzuak, kirolak, eskolak, eliza bizia, turismoa eta Santiago Konpostelarako beilariena. Baina hoik oro aipatzean ez dugu sekulan gogotik galduko nondik eta norat doan gure solas hau: Bernat Etxepare eta garaztar ospetsuaren kezkarik haundienak gaur, Garaziko euskara eta garaztarren kristau fedea zertan diren egun, 450 urteren buruan eta norat goatzin. Beti bezala, goazen gainez gain bederen gauzak nola diren ikusiz, gure arbaso haundiak eginen zukeen bezala, gaurkoan gaurko moldez.

Donibane, Donazaharre, San Migel Zahar-Eihalarre, nola berexten ote zituen hoik oro Bernat Etxeparek, bera Donibaneko bikario nagusi eta Eihalarreko erretor izanik? Funtsean, bazen Donibanen berean San Migel karrika 1292 kotz eraikia, gaurko Espainiako karrika deituan, Eugene Goyhenecheren arabera, erdiarokotz harresiz zaindua. Gaineratekoan bere nausi zaintzalea Akitaniako dukea balinbazuen 1170 urtekotz Donibanek, Nafarroarat buruz itzuli zen 1191 aldean Donibane. Hunek eraiki zion Mendiguren jauregia eta "hiri berria" ere egin jauregiaren pean. Donibane Nafarroako Cortesetan kondatuz. Hamahirugarren mendean gara hemen, Donazaharrerri gaina hartua dio Donibanek eta laster hegoalderako bidetzat Donibanetik Luzaidarako bidea, Arnegin barna, nausitzen zaio Orizuneko lehengo erromanoen bideari. Badakigu ere Etxeparek bere hautuak eginak izanen dituela Akitania eta Paueren artean alde batetik eta Nafarroaren artean bestetik, azken huntara hautatuz: Pauen iragan presondegiatz pagatuko duela ere hautu hori. Ordukotz, beren burua eta zuzenak ezin zainduz ari euskaldunak!

Beste hauturik ere izanen da laster eginik, hau Elizarekin, epe mugatu bateko auzi zorrotz batean. 1417 an bi Aitasaindurekin dugu Eliza, mailik goreneko elgar ezinaditu batek hortaraturik, Avignon frantses hirian ezarriko

duelarik bigarren Aitasaindua, hiru bat Aitasainduren denbora. Orduan Avignonekoarekin dugu Donibane, Baiona aldiz Erromakoarekin delarik. Laburzki aintzintatuz erran dezagun ere Nafarroako erregeen jauregi harek Donibanen zaukan lekua hartzen duela Zitadelak eta hunekin batean hiriaren inguruko harresiak eraiki zituela 17 garren mendean, beti hor daudenak, Vauban Frantziako erregeren arkitektoak. Elizaz aberats izan da ere bestalde Donibane betitik, Santa Eulalia parrochia, 1252 kotz aipu dena eta Jondoni Joani Batistarena, gaurko hau, Zubiburuko Mariarena deiturik izana, eta Zitadelakoa, eta Santiago edo Jakoberena, eta Ospitaleko Mariasainduarena...

Ez dugu erran Nafarroako erregek eman ziola ere Donibaneri hiri berriarekin eta defentsa harresien egiteko manuarekin, merkatu bat, hamahirugarren mendean. Zer berritze eta aldakuntzak ez ahal ditu ukan geroztik Donibaneko merkatu horrek... eta bere fama eta arrakesta beiraturuz beti, pasatuak pasatu! Ez dela gaurko merkatua lehengoa, erraiten baitute zenbaitek, nork uka dezake halere Donibaneko merkatuaren tirantza berezia? Zenbat modu desbardin ez diote ezagutu Donibaneko Astelehenari orain bizi direnek berek?

Ez, ez da gehiago ikusten hor laboraria bere aratxearen saltzerat heldu, are gutiago behia, ardi zaharrak edo antxu hautak. Ez da ere gehiago hor ageri Azkarate, Izpura, Donazarre edo nungo nahiko etxekanderea bere zare beltzarekin, bi ahatek kanporat lepoa luzatzen zutela; eta etxeko sagarrak, aranak, hauk berdaildunak eta horiek beltzak, larrixago, guri eta jori, eta bizpahiru oilasko pare, arroltze batzu, mahasti xokoko mertxikak, mizpirak eta behi-gasna burratuak, hori horia, edo etxeko xingar azpia... baina bego hortan, lerroa gehiago luzatu gabe. Iragan dira denborak, joan dira lehengo atxo xahar mottodun pollitak, beren zaia beltza edo lili xuriduna esku batez altxatu behar zutenak itxiletarik zaintzeko... edo ez dugu gehiago ikusiko etxeko jaun maki-la ferratudun hetarik, barneko beso motxa eta muntra xena urrezkoa polliki kurutzaturik papuan, erdi agerian nahitara eta erdi gorderik, gisa guziz behar-gabeko haundikeriarik gabe... alta etzira hor zu ere aitaxi adoragarria zure tabako toxa eta blunda hori lehenik luze luzea dilindan eta gero goiti biribilkatzen zinuela eta, ez baitzen sua ontsa lotua, baina zer munta zuen? Bazinuten astia, eta aski pazientzia, eta betiko solasa, berriz hasteko, kexatu gabe, pitz eta pitz, zure parabola segituz beretik. Alta ez da ez ikusten ere gehiago amatxi gaixoa, asteko sukre-kafe-xokoletak, eta xikoriak etxerat behar, eta apaintzeen haria, ilekia, bottoin eta pasai-orratzak erosirik, beti zerbait falta eta ondarrean bana-bana eta xuhur xuhurra, kondatzen baitzuen zenbat sos zitzaion gelditzen, etxeko haurrentzat zenbait goxagailu ere artoski harturik... eta zer erran atzoko duzunariztar senar-emazte xilarrez, beren zaldi-karrosan traka-traka jinik, elgarrekin xokoleta hartuko batzuten bi-biek

buruz-buru, asteko fantesia, Garatenean edo Xokolainean, edo aldian aldizka, ixil eta prestu, aste guzia beren xurruburuetan eremana zuten bezala.

Joan ziren bai hoik oro, kabalak ez dira merkatuan saltzean orain, guti baizik eta gaztetua da gisa guziz Donibaneko merkatuko jendea. Eta badago nonbaitik Donibaneko merkatua. Lan haundien sasoz kanpo, iduritzen nor-nahiri itzuli bat ezin utzizkoa dugula Donibaneraino astelehena heldu delarik. Gero ere, aste guzian bada etxean zerbaiten egiteko denbora. Eta presa orduetan, burua itzul artean etxean gira zerbait presatu delarik, auto kolpe batez.

Hola dute goizean eginen itzulia gizon ainitzek, bereziki axuri denboran, prezioen segitzeko bederen. Aratsaldean ere beste itzuli bat egin dezake pilotarekin afizione duenak, bereziki partida ederraren mentura delarik trinketean, edo norbait ikusi behar, goizean hor ez zena. Aratsaldea bai, zer ez da biltzen aratsaldez ere? Denbora batez garaztarren arteko parada zena ez ote da nornahiren ikusteko mentura bilakatu? Urrunagotik ere heldu da Donibanerat jendea, beste merkatuetan ez bezala, Hazparnetik, Amikuzetik, Xuberotik, Lapurdi beheretik, Goinafarroa eta Iruñeatik ez bada. Ostatuak, plazako saltegiak, denek dolamen zerbait izanik ere, ez direla hanbatekoak gaurko egunak, sosik ez dela, eta bizkitartean beti huntaratzen da solasa: baina, futxo, hori ez baginu ere!

Hori ez balitz! Denak erranak dira hitz horrekin. Eta hitz horiek ez dituzte tratulariek, ostalerek, saltzaleek eta afera egileek erranen bakarrik. Delako "hori" dirua baino ainitz eta ainitz urrunago doalakotz. Uste dut etsenplu xoil hunekin oro erranen ditudala: astelehenean, Donibaneko ikusgarrietarik bat, eta ez txarrena, amerikanoak! Donibandar guziek, eta urrunago hedatuz, garaztar, baxenabartar guziek eta, hots, euskaldun gehienek badakite nor ditugun amerikanoak: gure etxeetako seme eta alabak dira hek oro, beraz gu bezain euskaldunak; egun batez Ameriketara joan zirenak, bizi beharrez, eta noiztenka beren etxeko eta herritarren ikusterat etortzen baitira, herrimik erakarririk ainitzetan. Eta huna zer den gertatzen: astelehen guti dela pasaiako amerikano horietarik Donibane Garazin ikusten ez denik. Alta ez dute Donibanerekin zuek eta nik baino gehiagoko traturik egiteko, hamarretarik bederatzietan, salbu hau xoilki, Donibanen egin zituztela askok paperak Amerikarakoan baina ez bide zen hori arrazoin egiazkoa ez-eta ororen gakoa.

Huna egiazko arrazoina: astelehenetan asko jende, adixkide, ezagun, ikusten dela hor, herritarrak, eta herriko xurruburu zernahi ikasten, ez baitezpadakoak oro baina gure gauzak denak, gure bizia dakartenak eta gure barnearen barnea erakusten. Zer eginen duten gure amerikanoek horiekin? Deusik ez eta halere ainitz. Jastatuko dute hor beren herri maitea, beren erroak, kausitu dutelakotz Donibanen sort-herriaren bilduma bat, jastatu dute berriz Amaren altzoa, egon dira, zenbait orenen epea, Amaren besoetan eta

joanen dira berriz aire hotzetan barna lehengo berak direlarik iduriz baina arraberoturik, Amari musu bero bat emanik, hara, besterik ez! Hori zuen, hori, maiteko Bernat Etxepare, bihotz haundiko poetak. Horra zerk eta nolako Garazik zion emana berari bere kantuetan ezagutzen diogun bihotz haundi eta suz betea.

Bernat Etxepare, zure denborako gizon argituenetarik bat izan baitzinen zure herrian, kezkatua zaudeke lau-bost menderen buruan zertan dugun Garaziko jakintza argien distira. Jakintzaz ez dizut milakorik kondatuko, zerbait bai haatik. Lehenik, irarkola asmatu ez duen hogeigarren mende honek ez du horren parekorik baina ordenadorea bai eta honekin beste asko ikerbide deramatza aintzina. Hori bai, ikerketa, ikasketa eta asmakuntza maila ditu gaur bereak. Zure denboran abiatzea egin zuten bezala, haurrak eskola eta ikasketa zernahitara doatzi, orain burrustan, ttipi ttipidanik gainera, beren besoetan eremaiten dituzte ama gazteek umeak herriko eskolarat eta izanen dute hauek hogeit bat urterena, ikasketak bururatu baino lehen. Gehiago ere erranen dizut: berek ez dutela sekulan jakinen noiz dituzten ikasteak bururatuak izanen, adinean heldu eta gizon-emazteak zohitu ondoan ere beti berri-tzen eta berriz ikasten ari beharko baitute ofizioan berean, gaurko erreziklaiak deitzen direnekin, beti aldatzen eta hobetzen ari diren teknika hauekin.

Haize berri honek oro hunkitzen gaituelakotz, toki guziak hortan ditugu: zure Garazi eta Euskal Herri maitea beste guziak bezala. Horiek hola, eta berri honek ilundura batean ezarriko badu ere zure gogo argia, hauxe zor diot egitari: ez dela gehiago herriko eskolarik Duzunaritze zure herria bezalako batzuetan, Eiheralarren bai haatik. Ez dute huntaz beste hobenik gaixo herriek eta badute holakoetaz aski dolu ainitz eta ainitz buruzagik: denborak ditugu hemen holakoak. Artzainez aberats badira bi herrittoak eta holako ainitz, haur guti ikusten da gure baserrietan, bi edo hiru gorenaz etxe bakarrean eta ez beti. Gaurko mendeak du hori ekarri, bizipideek, teknikak eta guziek ehuneko 7 edo 8 laborari goren-gorenaz, berdin gutiago, aski da orain gizarte guziaren baserriko jangaiez asetzeko eta bestalde automatizatzeko, tresnatze eta modernizatze bat sarturik denetan, bizitzalea gutitu da lurretik bizi direnetan eta kalte haundiak ekarri dizkio holako aldatzeak Euskal Herriari. Ikaskuntza ere berdinean aldatu da eta haurrak biltzen dira hiri eta herri gotorretako ikasgia ederragoetarat. Horiekin ikusia dukezu, Bernat, Donibaneko eskolak direla haunditu, herri ttipietakoak ttipituz eta azkenean hauk hetsiz bezala. Beharko dugu beraz Donibaneraino joan ikustera zertan diren Garazi guziko ikasleak han.

Eskola-Ikastegi ederrak bai baditugu hor, jauregi batzuen negurrikoak eta mundu bat da hor gaundiko gazteria. Ez zait errexegi hemen xehetasunetan sartzea baina aho-haundikeriarik gabe erran nezake mila bat ikasleri hurbiltzen garelako oro-har Donibaneko ikastetxe guziak batera bilduz haur eta ikas-

le gazte haundiago guziak, eta hoieri josiz hirietako unibertsitate, eta mailik goreneko eskola haundienetan dabiltzanak: mediku, botikario, inginadore, ikerlari zientifiko, abokat, erakasle, enpresaburu, arkitekto edo oraino goragoko zerbaitetarat ere doatzinak. Horiatarik orotarik egiten direnak badira gure etxeetako seme alabetan, Bordele, Parise edo atzerrietan luzatuz beren hezkuntzak.

Itzuliz gure herrirat, aitortuko dizugu, Bernat, 700 ko batek daukala Donibaneko ikasleen kopurua: haundi eta ttipi, erran nahi baita adinez bi urtetarik eta 18-19 tara direnak goren gorenaz. Hiru ikastetxe haunditan banatuak daude Donibanen ikasle gehienak: Zitadelan (hau aspaldiko jauregi eta Donibanen zaindegi harresidunetik ikastetxe egina) dira ikasle horiatarik aintzak; behereko lizeo berriak ditu biltzen beste eskolak, gaurko irakaskuntza legeen haritik, gorago deramatzenak eta Maiorgako ikastetxe giristinoan hirugarren andana. Horieri lotzekoak dira ofizio eskolakoak, bereziki lehen bieri, laneko ofizioen bidea abiatzen duten hargintza, zurgintza eta biharko ofiziale gaiak. Beti aipamenaren doia ere, erranen dugu kondatzekoak direla, hauk Garaziko lurrari oraino josiagoak nolazbait, laborari edo nekazari gaiak. Garaziko lurra eta etxaldeen geroa dira hauk, xehetasun zenbait hartze dute.

Maiorgako parrokiak eskolatik abiatua da laborantzako eskola hori. Parrokiak zuen 1953 an bere eskolari zatzikola, lurra eskaini. Louis Inchauspe Xerbaxo zen orduko auzapeza, eta Paueko Kontseilu Nagusiko burua zen. Bere herriko Lekuona erretorarekin eskuz-esku, ohartu ziren lehen Laborantza-Eskolak sortzera zoatzila Frantzian, Laborari Ministeritzarekin batean, nahiz frantses apez batek sortuak zituen lehenak Lauzun herrian, Garazitik 300 kilometrotan. Maiorga gain hortan eraikirik pilota lekutxoaren gaineko eskola berri bat, 1954 an berean ideki zuten ikaskuntza, 60 bat ikasleekin, 14 urtetarik 17 tara, eskola eta nekararitza aldizkatuz, erdi ikasle ta erdi laborari. Nihauk ukan nuen, E. Larre, Frantseseneko eskola horren sortzeko kargua Aita Gaxitegi beneditarra eta Beñat Dassance, Uztaritzeko auzapez izan behar zena, biak laborantzako inginadoreak, izanez eskola horren erakasle nagusi. Ordu arte 14 urtetan bururatzen ziren gorenaz herri eskolak. San Frantses, Jatsu eta Xabierekoak Donibanen eta Jatsun zituela bere erroak oroituz, Frantsesenea eman zitzaion eskolari izena. Gero, toki eskasez eta beste arrazoin zenbaitez, behar ukan zuen tokiz aldatu eskolak, Donazaharrerat lehenik, Baigorriat geroxago. Hor egon zen eskola, Baigori-Oronozean bere gorabeherekin eta, zenbait urteren buruan, Donibanerat berriz itzuli. Gisa guziz baitezpadako bilakatua da orain 17 urtetarainoko eskola hori, ez baita laborantzaren ere, beste ofizioetako gisan, eskola luzatu batzu gabe lanean jarraikitzerik. Hor ere, Donibaneko beste eskoletan, ofizioetako barne, baccalaureat maileraino heltzen den bezala, hori bera da laborantzakoak erakutsiko duen bidea.

Garaziko ikastolez aldiz, bego oraingoan gai hori, urrunago aipatzeko utzia baitugu, gaiak berak eskatzen digun garrantzia guzia emanaz.

JOKOAK ETA KIROLAK

Ikastegi giro hortarik aintzina jarraikiz, eta eman ditugun xifreekin, bada-ki jadanik irakurleak zer gazteria ahal den Garazin. Eta hala da: Donibaneko merkatu plaza inguruetan gaindi doanak ez du herriaren iragaiterik gazte multxo gotor edo hiru-launazkakoak kurutzatu gabe iragaiterik. Horri ohar-tuko da eskolen muimenduetan bezala, larunbat aratsetan ostatueta gaindi eta, are gehiago, kirola partida zerbait badenean, rugby, pilota edo Libertimendu.

Goizeko-Izarra Elkarte famatutik has gaiten, hauetan ez ahal da euskal-dunik huntaz entzuna ez duenik. Beste kirolen artean, pilota izan da gehienik aipamen eginarazi diona. Mende erdi bat huntan zer pilotariak ez ditu Garazik eman eta ezagutu! Izen haundiak badira oraino ahanztekoak horietan, azken mende erdi huntakoak: Loustalot, J. Henry, Errea, Bergerot Etxepare, Harriet apeza, Chateauneuf, Etxemendy, Harcaut, Curutchet, Olhasso, horien artean, arduradun eta buruzagietan Pierre Etchandy, Edouard Mayte horietan. Baina ez dute lehen klasakoek egiten xoilki Elkarte bat. Behar laiteke bilatu zenbat gazte ta zaharragok duten euskal pilota bizirik iraun arazi Garaziko plazetan eta urrunago, herriko bestetan, xapelgoetan, desafio eta beste. Balakike Donibaneko "Plazaberriak" kondatzen hainbat partidaren berri, udako kanpotiar eta tokikoez betetzen delarik.

Ez da gure herrian herriko bestarik pilota partida eder bat edo gehiago gabe. Esku-huska jokatzen dute euskaldunek gehienik beren artean pilotan. Xapelketa haundiak aldiz Donibanekoan egiten dira gehienik, hor delakotz arrabote ederrena batetik, eta hor berean ere ikusle askiren lekua: zer ez da gostatzen-eta pilota! 200 libera gutienetik pilota bat, eta aise gehiago xixterakoak, beren larru bikoitzarekin eta loditasun gehiagokoan. Beraz esku-huska, xixteraz, hau ttipia delarik Jokogarbia, hola deitua joko zikina zaielakotz herritarreri bestea, atxiki haundikoa edo bi bolegutan jotzen dena indar haundia emaita gatik. Horren gatik da deitzen ere atxiki ttipikoa bigarren hori. Joko arina eta abilagoa, guk herritarrek hori nahiago dugu, aldiz kanpotiar udatiarrek gehiago prezatzen dute ainitzetan xixtera haundikoa, indar haundiagoan ikus ahala urrun igortzen duena pilota eta eskuzartak araberakoak eginarazten holako balentria espantagarririk nehun ikusi ez duteneri.

Ez ditugu denak erranak xixtera ttipiarekin, ez-eta ere bestearekin. Lehen hortaz beraz, jokatzen da luzeko partida, edo arrabotekoa. Huntan burutik

buru baliatzen da plazako ordoki luze ta zabal; ehun metretaraino ukaiten ahal ditu, Donibanekoa laburxagoa da baina gutiz. Joko hori, berrikitaraino, Baigorri, Hazparne, Baiona, Donibane Lohizune, Uztaritze ta Sara-Ainhoarainokoentzat uzten zuten garaztarrek, hegoaldean Billabona, Gipuzkoako Zubieta eta beste guti. Orain, arduradun erne batzuekin, hortan ere hasiak dira garaztar gazteak eta kasu horiekin geroari!

Aintzinago jarraikiz, dugun erran hor direla ere palazko ainitz joko, pala lodi edo erdi-lodiarekin pilota larruzkoan, hau ere araberakoa loditasunez eta pisuz, edo xoilki gomazko pilota, beltx edo xuria, barne betea edo barne hutsa, araberako paleta edo palote meheago eta xabalagoarekin: azken hau da gero-ta-gehiago sartzen ari herrian. Ez da hortaz harritzekorik. Odolean ez badugu ere euskaldunek, eta garaztarrek nondik ez? pilota, zenbaitek uste duten bezala, ohiduretan bederen sartua dugu ttipitik. Hortaz dudatzen duenari erranen diot joan dadin Garaziko herri ttipienetarat; ikus ditzala gure haurren eskola xahar edo berriagoak eta erran eni aurkitzen duen eskolatto horietan, bat bera, bere pilota jogia ez duenik, ttipia bada ttipia; eta atera dadila eskolatik herriko plazatto edo arrabotea nun den: bi urrats egin gabe kausituko du, eskolaren alde aldean eta eliza han berean. Horiek hirurak gabe ez da Garazin herririk; "mairie" izeneko udaletxea laugarren, orain, gero-ta-gehiago, Herriko-Etxea deitzen eta letra ederretan izendatzen duguna berreuskalduntze giro honekin, baina azken hori Estaduarena dugu eta herriarena, alabaina.

Ez ginuke halere ametsetarik mintzatu nahi hemen baina hala denetik. Lerro hauk irakurtzen dituen nornahik emanen dit errefera: baina eskolako hori herri honetan ez dea hutsa? Eta plazatto hortan, hain pollita, horiz edo arrosa kolore ederrez hain ederki tindatua, ez da nehor pilotan ari: ez igande goizetan meza ondoan herriko gazterik, ez egunaren barnean bazkalondoetan haurño horiek beroan bero kanpoan direlarik; baloi bati ba, jo eta ostiko, gehiago dena, erdara nagusi beren artean! Egiak hoik ere eta errana dugu ez diogula egiari ihes eginen. Hala direnak hoik oro. Baina gure xedea zen erakustea nolako herria ukan ginuen Bernat Etxepare bezalakoen ganik, geroko gure eginbideak ikertu baino lehen eta goazen bururaino guretik leialki.

Pilotarekin jarraikiz, badugu oraino gure sailaren segitzekoa. Barnejokoak ere hor dira. Trinketa lehenik, Garatenekoa orozgaintetik, nasaia, zaharrena. Hor ez da astelehenik, merkatukari, non ez baita pilota partidarik berrehun bat ikusle hurbil edo berdin gehiago, nolakoa den partida edo karia. Horrek du bai lehentasuna Garaziko gazteen, eta ez hain gazteen, edo ikusleen begietan, eskuz, paletaz, palantxaz edo sarean hor ere, Jakes, Betri eta andana baten parioekin edo gabe, eta heldu jendea itsasalde hartarik ere berdin. Pilotari famatuak ez dira falta: Carricart kusiak, Inchauspe, horien koinata, Biscouby haundia eta hauek baitezpadako dituzten lapurtar hoberenak. Ez ahantz ere haatik beste bi trinket Garazin (Eihalarreko, Duzunaritzeko

bigak) eta ezker-paretak (ederrena Donibanen berean zestapunta eta guziekin, eta Donazarrekoa, Ahatsakoa, Arnegikoa). Eta, guziz, tokiko zestapuntalariak hezten dituen Jai-Alai jokaleku estali haundia.

Goazen aintzina, aipamenaren doia bederen, Garaziko beste kirolak ikus. Rugby baloi jokoa lehenik. Huntan, aspaldiko garaztar bat ukan zuen Frantzia guziak arras ezaguna: Jaureguy. Haren izena emana diote Donibaneko kirola pentzeari. Baina haren denboran ez zen batere ezagutua hemen joko hori. Behar zen Baionaraino joan orduan kirola hortako Elkarte baten eta partidaren ikusteko. Azken hamarkada hauetan da Garazin sartu joko hori bai-eta hedadura bat hartu ere. Aupa-Garazi eskribua ikus daiteke orain auto ainitzetan idatzia eta nola ez da betetzen igande aratsalde batzuek Jaureguy estadioa! Frantziako ezagutueneren ondotik bigarren maileraino helduak, auzo herrietako gazteriatik ausarki lotzen badakite Donibaneko gazteek beren 15 ekoaren osatzeko, Donazarre, Azkarate ala Ahatsaraino eta beste, non ez dituzten hirietako kluba horiek hoberen batzu hemendik iresten. Irulegiko Irratiak beste kluba batzu eta pilotariak bezala ederki lauzkatuz, beste erdarazko batzuen artean, nola ez dira igande aratsalde batzuek pizten eta berotzen, alde eta kontra, familiak eta ostatuak berdin! Baigorriko auzoak aipatzean, egiari zor diot hau ere: gure oihan eta gaztainape horietan, onjo bat ere bakarrik sortzen ez den bezala, baduela Garazi horrek auzoan beste bat, Baigorriko rugby taldea. Aupa Garazi batetik, Atxik Baigorri bestetik, hor ari dira biak parean edo elgarren aurka, jozak eta emak, batzu-bertzeen etsaigorrik gabe baina beti elgarri ezin barkatuz, guziz ingelesek Derby edo holatsu deitzen duten bat badutelarik elgarren artean, Garazin edo Baigorri bizpahiru mila eskuzartalaritaraino aldean.

Ospe gutiago dute herrian baina badira ere futbala, teniza, birlak eta hola-koak mutikoetan eta batzuetan neskatoen artean. Txirrindularitza, bazketa, handbala eta holakoek ez dute orainokoa ainitz erakutsi beren burua ipar Euskal Herri hontan, salbu halere Irisarri, Makea, Ahetze ta holako batzuetan. Salbu ere igerika jokoak abiatu direla, oraino kirola mail gorenerat guti heldurik ere, Garazin eta Baigorri dituzten igerikategiekin.

TURISMOA

Hau beste mota bat. Turismo edo bazter ikuskintza bi aldeetarik ikus daiteke: edo tokikoak joanez besteeri buruz, edo besteak guri buruz. Euskaldunak hemendik kanporat, badugu hortarik ere. Nahiz ez den hau turismo mailean sartzen, nunbait ez ote ginuen aipatu behar Ameriketarako

hori? Badira, Donibanen eta auzoetan, sekulan ikusiko ez ziren etxe ederrak, itsasoz haindiko eremu eta iturri horiek izan ez balira; hala nola, jadanik aipatua dugun Izpurako Fundazio edo artamen etxe famatua, Luro zenak Argentinatik ekarri diruarekin egina. Eta zenbat etxalde, Donazarretik eta Azkaratera. Geroztik, aski luzaz iduri zuen bai galdua zutela gure herritarrek urrunerako gutizia. Gelditu zen lehenik, mende hunen erditsua baino lehen, Argentina, Uruguai, Txilerateko tirria, berriz piztu haatik gizaldi honen erditsutan, Kalifornia eta Nevadarakoa: hor ezagutu ditugu, Donazarre, Izpura, Zaro edo Arnegikoak, eta hots, Baxenabarre, Xubero eta urrunagokoak bezala, turismoaz besterik egin baitzuten etxe alde: zenbat etxe ez da berritu, edertu, haunditu denbora batez Ameriketako diruarekin! Iturri horiek agortuxearrekin, ez ote dute egiazko turismo bat hatxeman guretarrek azken denbora hauetan, ikus eta bisita ibiltzeko hura, bai hemen hurbil eta bai urrunerat berdin? Hemengotik has gaiten, etorri zaie azkenean tokikoeri beren herriaren ezagutzeko gutizia; tokiko mendietarik haste. Bada jendea egun argiz bortuetan, Garazitik Xuberoraino. Iratira bazoazi, batean neguko elurra aitzaki, haurrak eremaiten dira neguan ezkiekin, gain horietan trebatzeko lerrakan. Gazte eta helduek berriz, makila haundi batzu eskuan, gostu hartu dute mendigoitzan. Baina harroketan gorako eskalada guti edo baterez hemen, harrokak ez ditugulakoan hanbat egokiak hortako. Adinekoek beste hautu-mota bat badute, orain diren auto oneri esker: Garazin gora, Eihalarreko Arbosen gaindi, Biakorriko Andredenamariatik Jatsaguneko lepoa, eta Urkulutik itzulia egiten baitute eta berriz beste aldetik jausten, sorotza batean askaldurik, Beherobi eta Ezterentzubirat: lehengo amatxiek sekulan egin ez zituzten ateraldiak holakoak, aintzizendako. Eta nola utz ere hemen seinlatu gabe, erdi turismo, erdi-otzoitzaldi, bakoitzak bere gustu, Orreagako beila. Gutiago dira hortara Donibane behereko harresietarik abiatzen direnak, goizeko hiru orenetan, Napoleonen bidez, kalonjeen katedrale gotiko miresgarrian beste beilatiarren mezan aurkitzeko, hamarrak eta erditan.

Beila edo turismo beti, erditik egiten dute beste batzuek bide luze hori: beren autoetan Jatsagunen orain egina den kurutze berriraino, eta handik harat oinez, Atekatxarretan gaindi, hori ere ez baita guti gaur oinez hain guti trebatuak diren ixtazain gurdoentzat; guziz, beste hainbeste egin behar delarik aratsaldean, autoa utzi lekuraino itzultzeko.

Eta huna zerekin utziko dugun gure tokiko jendearen turismoa; zer jalgitzeak, zer ateraldiak ez dira egiten orain, lehen eginen ez zirenak! Haurrek eta gazteek beren baitezpadako zuzen eta dretxo bezala hartzen dituzte holoakoak: ikasketa kondu ez direa Madrilen, Alemanian, Ingalaterran haurretik izanak erdiak baino gehiago! Gazte edo helduak berriz, horra non berotzen diren, elgarri salaturik badela autobusezko pidaia bat, Kataluniarat, Kortsikarat (hau parte itsasoz, Bretaniarat edo nik dakita? Eta prezioa?

Prezioa hola, hautsi-mautsiekin... nola ateratzen baitira ere "hoin arrazoinean"! Ez ez, ez da dudatzerik, beste parada bat ez baita gertatuko, holakoa! Horra zertan garen, nonbaitik, gure "miseria" guzieren artetik. Ah! holako denborak ezagutu balitu Bernatek!

Horrek berak ekartzen gaitu gure xaharretarat. Xaharra hitza ez baita gehiago erabiltzen, hirugarren adinekoetarat. Hirugarren Adina: "mende hon-tako aurkikuntza haundiena" horra zer zion norbaitek eta zertako ez? Baziren zortzi autokar atzo, Donibaneko Vaubanen harresi famatuaren kanpokaldean, bazkalaintzineko tenorean, eta ostatuak ez urrun. Eta hauxe: aski urrundik etorriak. Egun biga ziren bakarrik, baina beste biga haratago. Kanpotik etorrien turismoan sartuak gara hemen, erdiz erdi. Jende gaztea ibili zen uda guzian: funtsean, hor zabiltzan zubitik plaza gainera eta elizatik zitadelerat, iduri betikoa bazela eta beti nonbaitik jalgitzen.

Ikusle ainitz, bai ainitz, ibiltzen da Donibane Garazin udan. Azken sasoi huntan orotarik entzun da: denborak dorpeak direla, diruari kasu egiten duela jendeak, Europa horrek duela hori ekarri batzuek, ezetz besteek, Inglaterratik etorri behien eritasun berri horrek dituela denak galdu, edo ezetz, langabezia, jendea kexu, terrorismoa eta "ez dutela" jaten ere, moltsa hutsa, funtsean hainbeste eskelari ikusten denetan... Auzi hori ez da egun xuritzekotan naski, ez eta bihar ere. Goazen gu ikusitik. Gaurko jendea ez daiteke aberats. Hau segurik bada: ikusteko eta ikasteko tirria etorri zaiola gure haurride jendeari, etxean ezin egona gisa guziz eta joan behar jakin gosez eta kuriostatez beterik. Hola dira aurten ere ainitz etorri, non zer jaten duten guk ez jakin, bai haatik Euskal Herria nahi zutela ikusi, beren begiz, hainbeste entzunik xuxen edo makur. Xuxen ala makur ikusten gaituzten berek, ez dakigu, xuxen edo makur gidaturik zirenetz gutarat jina, hori ere ez baina hau segura: fama batzudunak badituela Euskal Herriak ikusteko tokiak eta toki haietan dela Garazi eta guziz Donibane. Axalez ikusi dutela eta beharrenaren ondotik iragan direla batzuetan deusik ikusi gabe, hori ere izan daiteke baina helduden urtean ere berdin izanen da hain segur, kurrituko baita mintzoa, kurrituko fama, ahotik ahora eta kartatik kartara.

Horren gainean dute hain zuzen kondatzen garaztarrek, nausi eta etxe-kandereek mentura hortan dituzkete jazkoak agurtuak edo hitzartuko beren sehiak helduden urteko, bizi behar alabaina batzuek eta besteek. Erran izan da hau eta hura turismoaz: ez duela horrek salbatuko Euskal Herria, ofizioak direla behar herrietan, alde batekoak eta ez sasoin jori baten gasna iragankorra bakarrik, eta industriak, hemen berean segurtatzeko gazteen geroa eta familia-na. Egia haundiak, horiek oro. Baina ez daitekeelarik nahi dena egin, euskaldunak badaki ahal duena egiten. Eta zer ote dio beste aldetik gure herria bisitatu duenak? Sakelak husturik behar bada baina Euskal Herri bat ezaguturik itzuli dela, eta hau uste ez zuen bezalakoa; herri dohatsua alde batetik toki

eder miresgarrietan bizi baina herri bat sofritzen ere duena Frantziako beste baserrien gisan edo gehiago: lekuak oraino xuhurragoak direlaketz hemen eta galdu nahi ez dugun kultura batek ere kezkatzen gaituelaketz.

Bada hor miragarri bat, Garaziko eta Biarnoko bortuak eta artzaintzak hunkitzean agertzen duguna: gure lurrek eta lurrak beti daukaten tirantza: Euskal Herri eta Garazi huntako lurrak beti odola bezain kario baitaude, etxe egiteko ez direnak ere. Badelarik nonbait hektara bat lur saltzeko, auzo andana bat hor daude gainean, haren erosteko. Bixtan da baluketela hamar edo hogeitaz zabalagoko lurra, eta merkeago, han, beheago, Xarantesetan edo Lot et Garonne edo Parise aldeko bazter zabaletan, han ehun edo berrehun hektarako baserrietan ari baitira laborantzan edo abere hazkuntzan. Baina Ameriketarik heldu den herritar ohi bat ez da errerik ere harako; nahiagoko du biziki gutiagorekin eta hemengo gisan hemen berean bizitzeari lotu, familia baten negurriko ontasunean eta auzo batzuekin elgar lauzkatuz. Holako hautuaren egileak ez dira bakarrik lehengo pleguak hartuak zituzten zahar edo zohitu batzuk baina gazteak halaber. Horra nolakoa den bere herrian eta herritar moldean bizi nahi duen Garazi eta Euskal herritarra.

Horra ere noradino ekarri gaituen hemen turismoaren horrek. Turismoa ez ote da hain zuzen herritarren eta beste herrietakoen kurutzamendua eta elgarren desbardintasunen ezagutza bat, zenbait bederen beren hautuen egite-
rat ekartzen dituen?

EIHERALARRE HERRIA

Eta zuk, Bernat Etxepare, holako denboraren buruan entzuten gaitutzu-
larik Euskal Herriaz, Garaziz eta Donibanez ahoa beteka solasean, ez ote
zaude hor zurea gogoan eta berantetsia, noiz bada emanen dizugun gaurko
Eiheralarreren berri. Zu bizi zinen denboran, nahiz orduko jendea eta guziz
zure ausartzia eta hedaturako gizon bat ez zinezten xoko miko batean muga-
tzekoak, baina ez halere gaurko ibilgailuen jabe, hor zaudezke tirrian eta beha,
zertan dugun 2.000 urtearen bezperan herri hau, bere jendetza, familia, fede,
libertimendu eta euskara mailetan.

Errana dugu jadanik tokiz aldatu zela herria bere lehengo San Migel
Arkanjeluaaren eliza zaharretik ur-hegirat joanez, "eihera" zen lekurat hots,
gaurko Eiheralarre izenak xuxen edo makur oroitarazten duen bezala. Badira
haatik izen horrek ez daukala eihera kotsu izpirik diotenak ere. Hortxe dago
herria, fruitu baten barneko hexurra iduri; lehenagoko historiak dio, Eugène
Goyeneche lekuko, hiru karrika zituela: plaza, Sant Izpirtukoa eta Juridikoa.
Jondoni Bixintxoren elizak, hilarrietako S. Migel Arkanjeluaaren segida hartu

zuen eta 12. mendeko herrestoak badauzka eta Santiagorako pasaia zaharra izana da. Eliza hau daukate tokiko kristauek gustu onez apaindua baina orohar bere erdi biluzian zenbaitek bezalako girgilleriarik gabea da. Plaza hortan erran behar da zabalgunerik aski utzi zutela herriko besta eta nahi zenarendako, beste herrixka batzu bezala tinki eta hertsiegi egon gabe. Zubi ondo harek du gorenaz ere iduri ahate lepoa bere pasaia mehatuarekin. Gaurko beribilek han behar dute arrastako bat eman, aldiaren guaitatzeko hantxet direlarik beste aldetik pare bat agertzen, guziz besta zerbait delarik plaza hortan.

Bestak Irailan egiten ditu herriak, Bixente zaindarienak, nahiz San Migel arkanjelua ere emana zion bere izena herriari, Mixel Garikoitz euskalduna, hau 19. mendekoa, saildutu baino aspaldi lehenagotik. Euskaldun erretor kartsuak ukan ditu bestalde herriak zaindari ageriko, tokiko bizian parte haundia zutenak. Hori zen bai, jaun ertora, herriko bigarren buruzagia, lehena ez bazen, herriko apezaren hitzak hauteskunde edo bozetan halako indarra zuelarik. Ez ditugu zuretzat, Bernat, azken hirurak baizik izendatuko, arras bereziak hiruak ere.

Lesgard apeza, duela 50 urte baino gehiagokoa, lehengoetarik zen. Elizan larderia haundia, plazan eta familiako gauzetan ere berea agertzen zuena, dena ere Jainkoaren izenean; behar zen harekin kondatu, familiako antolamenduetan eta denetan. Herriko bestetan, libertigailuetan gazteriaren librantxan, nondik ez? Aratsetan iluneko etxerat haurrak, anjelusarekin musika-dantza eta jostetak geldi, neskatoek bazuten Mariaren kongregazioa eta Mariaren haurrek loturiko dantzarik ez edo batasun hortarik kanpoa zuketen. Horrek ez du erran nahi halere ez zela bazterkako urratsik izaiten. Baziren tokiko gazte batzu musika eta dantzaldien sortzeko, besteak baino atrebituagoak. Holakoek asmatzen zituzten aitzakia batzu erdi zuzenean eta erdi kontrabandan gazte lagunen dantzarazteko. Herritik bazterrago hobe, sorogune bat bera aski zen hortako: soroa deitzen ere zen dantzatzekeo parada hori tokika eta egiten ziren soroak, artzainen saro edo alhagia aldeetan noiz edo noiz, bai-eta laster hedatzen ere batetik bestera soroa izanen zela igandean holako lekuan, gaurko afixa euskarazko horiek gabe.

Hori zen gertatu Zaroko auzo herri ttipian, erretor beraren gomendioko toki xumean. Hain zuzen hango mutil batek baia eman zeien gazte laguneri igande arats batez bere klarinetarekin dantzaraziko zituela ihauterietan (Donibanen ikasia zuen berak tresna harekin musika jotzen). Ondoko igandean, hain xuxen Zaroko igandea izaki. Zaroko igandea zen ilabeteko igandeetarik bat: egun hartan Zaron zituen meza-nausi bezperak erretorak, eta bazkaria hango etxe batean zuen, familietan aldizkatuz. Eta igande hortan Mañex gazte haren etxerat izaki apezak bazkaltzeko eguna. Baina hauxe zen gertatu: apezak ele bortitzegiak botatu elizan herriko gazteria hola harrotzen zion soinulari atrebitu haren kontra. Hau ixilik ezin egonez nola ez zen elizatik min-

tzatu bazkaltzeko: "badakit egun ez dutala mutil horren etxerako komitik baina berdin du, ez da holako baten gainean zuen herriko artzaina!" Hortan, Zaroko eliza xumearen gaineko korutik errefera, Mañex harek berak apezari: "Komitik ez? Zure faltaz, jauna, zure hitz txarren gatik!" Aski zen. Emazte mintzo bat horra beheretik, elizako serora egiten zuen etxekanderearena: "Hi, Mañex, ixil hadi, errespetua hemen!". Eta jaun erretorari: "Zuk berriz, jauna, emazu ebanjeliotik!" Xalbadorrek kantu famatu batean dion bezala "Orduko apez suhar zintzoek halako arak zituzten". Guk aldiz, ezagutu dugu, 1955 inguruan Mañex gazte ohi hura, "errespetu" haundiko gizon zintzo eta kristau on bilakatua zen pasatuak pasatu urteak joan ondoan.

J.B. Coscarart egon da gero beste hiru hamarkada hurbil Bernaten herriko artzain. Baigorriko seme, euskarari eta bere artzaingoari osoki emana, gazteria ederra biltzen zuen herri guzitsuarekin 1950-80 urte haietan elizako ofizio ederretarat, kantuak zuela leku haundia beti, bera ere kantaria, igande goizez eta aratsaldeetan halaber. Bera apez herrikoa, nahi ukan zuen zerbait egin bortuan uda zeramaten artzainendako, Elusaro-Biakorri-Hasketa-Landerreta aldeetan bereziki. Mezak ere ezarri zituen bera joanez gain horietako etxola guneeetan, ainitz artzain biltzen zutenak eta, beherean, lurlanetan zaudenekin beti elkarrizketa onekoa izan zen. Elizak munduari hurbilagotu behar zuela senditzeko denborak ziren, kontzilio (1962-65) eta beste. Bi apez munduren artekoa baitzen bera, ukan zuen batetik lehengo apezan bipila baina gaurko araren alderako idekidura batekin. Parropiaren arta haundikoa baitzen, sortu zituen lehen kermezak, egur bazkariak, lehen horiek zirelarik parropiaren biltze egunak, mezaetik eta bazkari otruntzetara. Elgertasuna zen batetik horien helburu, apairu alegrantzia, kantu xahar herrikoi, bertsu ainitz herritarren elgarteekin. Bertsularitzaren sustatzaile ere izan dela hor, hori erraitea zor zaio beti komitatzen baitzituen Xalbador, Mattin, Errexil, Xanpun eta besteak. Biltzar egun nasai horiek ukan dituzte beren diru probetxuak ere. Diru horiekin asko egin du Coscarartek: eliza ondoko sala, elizako osagailu beharrenez ondotik, ezkerpareta bat gazteriaren ahusamendutzat, ateraldi batzu hauentzat etabar. Coscarart hau izan da Eiheralarreko azken apez herrian berean bizi izan dena, apezak gutitzen hasi aintzin.

Irigoien apeza, urrunago hobeki aipatu beharko duguna, izan da, ondotik, segida hartu zuena baina ez bakarrik eta ez alde bat. Hauxe zen gertatu 1984 inguruetan eta gero. Oharturik norat zoan eliza Garazin eta denetan ere, apezak urtetik urtera gutitzen ari, ordainak heldu baina bakarka bezala, gisa guziz ez aski joan horien guzien banaka ordaintzeko, erabaki batzu hartu zituen Elizak goragoko mailetan: beharko zutela apezek elgatu, talde batek hartzeko eskualdetto bat osoa, apezetxe batzu hetsiz beraz hortako eta zerbitzu moldeak elgatasun batean berrituz. Hau izan zen neurri horietan agerien bat, Garaziko herri ttipiek, Donibanekoa ezezik igande bakotx meza bat baka-

rrik emaita herrian, igandekotz kondatuz larunbat aratsekoa ere; bazuen jada hogei bat urte hurbil, asteburuak beste mailetan ere aldatuz bezala, Elizak eza-gutzen zuela larunbat aratseko meza igandeko kondu eta haren ordezt emaiten ahal berdin berdina. Hola dira apezetxe hauk hetsi, bederen apezetxe bezala: Ezterentzubi, Eihalarre, Lasa, Azkarate, Izpura, aldiz 50 urte du hurbil Jatsukoa hetsia dela. Zortzi herri ditugu beraz hola elgartuak, gero-ta-gehiago Garaziko parrochia deitzen dugunean, gerokoak geroko: Donibane, Izpura, Uharte, Azkarate, Lasa, Eihalarre, Zaro, Ezterentzubi, besterik ez aipatze-ko. Lau apez gaurkotz horien zerbitzuko.

Azkenik, ez dadin nahaspiderik izan Bernaten Garazi eta gaurko Garazi parropiaren artean, huna argitasun bat arras baitezpadakoa: beste hegala badau-kala Elizak, hau bezain Garazikoa eta herri hau dauzkana. Donazarre, Jatsu, Buztintze, Iriberrri, Lakarra, Gamarte, Aintzile, Lekunberri, Mendibe, Behorlegi hartzen ditu alde horrek eta lau azken hau Hergaraiko aldea deitzen dira. Badira hor ere beste lau apez egungo egunean. Egiari zor zaio halere alda-kuntza horiek badutela beren eragina. Edozein herritarrek aitortzen duena da herri bat Euskal Herrian ez dela berdin bere jaun erretora izan ala ez izan. Beste neurri batean ere deitoragarri zaie gehieneri herri xume batek ez badu eskola-rik edo ostaturik. Eta zer herriaren hiltzea ez da herriko ez-kila-zeinua ixiltzen hasten delarik, hain zuten Garaziko ez-kilek, bakoitzak bere haizea edo aroa iragartzen, bakoitzak bere etxetik ongi ezagutzen zuena!

Eihalarretik Urkulurat beste mundu bateko soinu hura ere ez dutela-rik gutiesten garaztar anitzek. Beilarien bide zaharrena Donazarre, Eihalarre, Arnoztei eta Orreagara zoala, alta Piñuneko Arrokaluzen ere Elizatzarreko kapera ohia noizbait izan zela naski, bai-eta Orizunen Santa Madalena eliza eta hemen ermita bat 1388 an, horiek oro bildu dituzte Goyhenechek eta beste, jakin behar direnak. Historiaz aski aberats, ttipitua da bestalde Eihalarreko herria, hiru ehunetik beheiti jautsia orain bizitzalez. Bizipide mailean, hor den jende langilearekin etxalde ttipitan bizi da herritarr-ara, ardia delarik urte hauetan mentura hoberena. Badira bortuan, Elusaro eta Biakorritik Hasketara lau ehun ardi hurbiltzen dituzten artaldeak baina apalago daude gehienak. Funtsean Mehetegi eta holako etxalde izenek ez dute ontasun haundiegia salatzen, nahiz Mehetegiko hau den halere artalde onetan eka-rria. Gasnategi bat dela herri hortako diru sargietan ezartzeko erranen dugu, elkarte moldekoa, herri ainitzetan ditugun bezala. Ardia burubeltza da hemen Garazin egundainotik, han edo hemen burugorri zenbait ikusten bada ere baina hau Baigorri eta Baztanaldeari uzten zaio eta urrunagoko Leitza-Etxegarate eta hango gauza da ardi gorria. Artzainak beren etxola eta ibilgai-luetan berritu direla, hori denek ikusten dutena da. Ez da gehiago asto irrintzina ainitzik entzuten, lehenago astoa eta xakurra baitzitu artzainak gain hartako lagun segurak. Gasnen kontserbatzeko hoztegiak, beste aintzinamen-

du haundia. Beharrik, ezen bortuan dauden artzain batzuek aitortzen baitute ez dela gaurko etxola beti lehengoa bezain ona gasnarentzat. Gaurkoa zimetan egin delarik ez baitu lehengo lurra balio gasnentsat. Saltzeko aldiz, ainitzek etxetik saltzen badituzte ere, ez da hori denentzat egia: gasna feriak egiten dira Donibaneko merkatu estalian udako kanpotiarrentzat. Hemen ainitz entzuten dena: arrotzek denek jastatu nahi dutela, ona kausitzen ere baina ez osoa erosten, laurdena edo guttiagorekin aski. Beste batzuk diote ez dela gasna feria saltzeko egina, baina orozgaintetik ezagutarazteko gero eginen baitira saltzeak, elgar ferietan ezagutu ondoan. Frantsesek ez zuten ardi gasna ezagutzen berriki arte, ainitz tokitakoek bederen. Behiarena, ahuntzarena, haiek zituzten bakarrik saltegieta ikusten eta ezagutzen. Orain euskalduneri bereri dagokie beren ardi gasna ezagutaraztea. Hortako egin dituzte elkarteak, elkartasunean da egiazko indarra, egundainotik: guziz elgartu horiek berek badakitelarik kanpotiarreri buruzko urrats baitezpadakoen egiten. Hori dute ikasi, eta ez bakarrik garaztarrek baina euskaldun talde batzuek, bide hegieta ezarri dituztelarik beren saltegiak udan, Zazpiko (zazpi direlakotz hor elgarrekin elkartuak) eta holako izenak harturik. Halaber dituzte ere egin gasna bideak, "route du fromage" izenarekin, kurridari guziak erosle bilakatuko ez badira ere, izenak eta tirriak ere kaskoetan sar diten denborarekin. Eta nola ez aipa bestalde Elkarrekin edo etxeek egin dituzten gasnategiak?

Ez baita ordea gasnaz bizi bakarrik gizona, bakoitzak badaki hemen etxaldeek badutela besterik; ez keta haundika, ez baita haunditasunean Garaziko laborantzaren indarra, baina hau aberatsekin, denetarik zerbait hots! Behia bada etxe guzietan, zeria, erran gabea. Lehengo baserri etxeak Garazin bazuen, aintzinaldeari, ezkaratza erdian, bizitegia bi aldeetarat aski nasaia eta beti ontsa atxikia, sukaldeko supazterrean su-burdinak beti dirdiran eta untzitegia bestetako baxerekin, gainean ganbarak, eskalera eta gaineko sala ezko-tirrimintinez (amatxik erraiten zuen bezala) xerrentki dirdiraturik... Barnago sartuz etxean, horra barruki zaharra deitzen dena, tresnategi bilakatu, eta sotoa, etxeko arnoa oraino zenbait bakarrek hor berek egiten. Barruki guti orain bizitegiari loturik, zenbaitño bakarrik. Hori kanpotik beretik aise asmatua zinuen, zuk, ikusliarra, halako barruki ederra ikustearekin etxetik goraxago, eta zenbaitetan bi barruki (behiena bat eta artegia bestea, zuek Baigorri arditegia deitzen dena). Zenbaitek ere erakutsiko dute segidan urdandegia ere gaurko moldeetan egin, eta ordinadorean eginak oro, oreneetan bazka bera jausten, ohalea pala automatikoak berak nahasten, bai-eta tegi bakoitxera berak aspilletarat banatzen ere. Baina holako guti da oraino gure herrian; maizago gertatzen dena, etxeko nausi gazteak ibiltzen direla orain ixtudio-pidaia deitzen direnetan holakoen ikusten herriz kanpoan. Gauzak laster baitoatzi orain, nork daki, Bernat, zer ikusiko dugun zure herri maitean ere denbora laburrik barne!

Hau aldiz, jadanik Eiheralarren badena, ahateetgia, tropa haundikoa, etxeke beste emaitzen lagungarri; hortaratuak alabaina, denak haundizki egiten diren mende huntan lurra xuhur dugun euskaldunak. Horier eta beste ainitz diru sargia ttipiri loturik, hots, horiek denek elgar osatuz, joanen dira etxekeak bakoitza bere alde:senarra ofizio zenbaitetan, etxetik kanpo, hargintzan, xofurgoan edo arnotegi batean berdin jornalari, emaztea erizaingoan edo menaiu egiten, mutiko hori, buru onekoa baita, erakasle lagun, beste etsamina batzu bururatu artean eta neska hau segetario idazkari edo erizain, baina bat edo beste jada mediku ere!..

Hola dira gure etxeak eta familiak, batzu handik eta hemendik bermatzearen bortxaz, ateratzen, besteak oraino segurtamen osorik gabe baina, ttipitik lanean ohituak, nehor ez da deus gabe, suerte den mendren bat lagun, xantzarik gabe ere deusik ez baita, osagarritik haste. Ofizio batzu aipatu ditugunean ez dugu hau seinalatu: ez direla lehenagokoak ere etxeke lur xoiletik bizi izanak gure xoko ttipienez. Hala-nola, ez dugu oraino zilatu ahal ukan zer erran nahi duten Eiheralarreko etxe batzuen izen xaharre: etxe bat deitua delarik Zihitegia, beste bat Lakoa, edo Urreinea, edo Errekulusenea, Kitteriana, Arozteia. Mintzo diren izenak: nolako ofizio xahar edo etxearen jabe edo komentu-etxe izenak baitituzte ere deitura horiek gordetzen! Bai, eta historia gatik, edo bihar ikertzen ibiliko direnen gatik (beharbada herriko ume batzu), agian ez dira holako izenak galtzerat utziko. Funtsean nork daki ez ote diren zure denborakoak, Bernat, izen horietarik bat edo beste. Ai, Bernat, zu ez hemen izanen orain gure begien argitzeko!

Badira ere beste herritar batzu, ez baitute herrian ahantziak izan nahi: gure amerikanoak. Amerikanoa ez da bakarrik ikusi behar adin bateko gizon ontsa emanaren jauntzian, diru eginik etorria eta hemen ederki bizi, besteak lanean ari diren denboran. Berarekin bi hitz eginez jakinen dugu arras besterik: gazte gazte zelarik, etxean haren beharrik ez, eskolan ez beti ainitz ibilia, biziari buruz bederen ez ofizio ez lanpiderik ez ardietsi, orduan halako zirelarik denborak, azkenean elgar berotu zutela Donibaneko merkatuan kasu bereko lagun batzuekin, Ameriketarat artzain edo baratze gile joateko. Bere historia badu segurki: toki zabal haietan bere lanarekin bakarrik, mintzaiarik ez jakin, batzuetan diruan truk lagundua, edo ederki tronpatua, osagarriaren gorabeherak ororen gainerat, ezagutu ditu bai ez dutenak haren suertea eta kuraia ukan baina ez du maite, ez nahi ere, hango berri txarrik kondatu. Horiek oro, erraiteko behartu zaiela bai gure gazte batzueri Amerika eta zorionez parada hura ukan dutela ainitz euskaldunek. Uharteko edo Donazaharreko etxalde batzu ikusten ditugularik kanpoko diruz lagunduak eta edertuak beharko dugu pentsatu badutela holakoek ere kanpoko diru bezenbat izerdi eta buru-hauste berekin lehenagoko herritarren gustuz.

HERRI ALAIA.

Ez dugu haatik lano ilunetara jo behar herriko solas horietan, ez baita batere iluna aipatzen dugun herria. Ez lehengo denboretan ez-eta egungoetan, pasatuak pasatu.

Eiheralarrera doanak bederen ez du holako sendimendurik. Bestak ziren preseski herrian joan den igandean. Hori bai herri alaia zela udazkeneko aratsalde goxo hartan, Bernaten herria. Hasia ginuen orduantxe partida, gu harat heltzean. Lau pilotari ari ziren; lauak garaztarrak eta denak hoberenetan arras ezagunak. Holako afixa badelarik, ikuslea segura da. Eta plaza hura! Nasai eta zabal, Etxeberria, Janpiarreinea, Dorreberria, Lakoa, Matxardeinea etxe ederez aski urrundik laxo laxoa inguratzen, han ziren denak, pilotari eta ikusle, plaza gorraila berritua zutela elizako aldarea bezala, xatxaria bere soinu hedagailuan argi mintzo eta eskuzartaka oro adoste guzietan, 27 tan edo hola, eta partida 30 etarat. Ez baitzen naski pariorik, izarian egon da giroa eta berehala gibelerat behaka jarri, sartu direlarik neskato dantzariak jauntzi beltzetan gorputza lerdin eta oinak arin, eta mutilak ondotik Baxenabarreko dantzen lixtun koloretsu eta urreztatuetan. Mikrotik hitza eta dantzen izenak euskaraz errotik. Alabaina, denak garaztarrak ziren hauk, Irigoien apez zenaren dizipuluak. Igandekoa zen hori xoilki eta oren pare batena, gaineratekoak ere araberan zirelarik dantza, soinu eta alaitasun. Funtscan, Etxeparek maiteko zuen hura bera naski, elizako eta Jainkoaren manamenduetako larderia latz hura gabe bakarrik.

Bestak eta bestetako alaitasuna batetik, moralisten larderia partea bestetik, ez ote da aspalditik hola izana Eihalarre eta Garazi? Beti Faustin eta erreter bipil batzu elgarrekin ezin konponduz eta elgarri hurbil hurbila bizi behar halere, bat eta bestea hain maite zituen herri horren bihotzean! Holaxet ezagutu ditugu oraino bizi garenen denbora guzian. Animatzaileak deitzen dira orain herriari bizitasun eta gostu zerbait ekarri nahiz ari direnak. Ukan ote dute Garaziko herriek Faustin eta apezak bezalako animatzaileak? Irakurleak jakin behar du nor zen Faustin Bentaberri mende hunen erditsutarainokoan pasaturik: musikari soinularia, mende huntako famatuena euskaldunetan. Eztei eta dantzaldietan, nor ez du Faustinek dantzarazi, predikari suhar batzuek dantza, bereziki loturik eta gauazkoa, satan beltzaren su-bazka egiten zuten denbora berean? Eta Faustinen aintzinean parezpare, gure erreterak! Eta hauk "Euskara plazara, dantzara" deitua zuen Eihalarrekoaren ondokoak.

Soinuarekin, hor dira soinuari doazkion guziak. Eihalarrez dugularik gure solasa ezin uka horgo erreterok azken hamarkada hauetan egin dituztenak oro. Parropia hortako kermezak jada doi bat aipatuak ditugu, Coscart

apez onarenak. Eta kermezetan nork zituen bertsulariak, Xalbador eta Mattin herriari eta Garazi guziari ezagutarazi, apezak ez bada? Hala da bai hauen hitz gordinegiak partida zituela, bai Mattinen zirto gordinetan eta bai Xalbadorren ahantzorduetan, baina maitatu ditu, eta ainitz gozatu, Coscarart erretor bai-gorriarrak, Arce pilotari haundiaren askaziakoak, berak meza-bezperez kanpo erakutsiak zizkien bertsulariak eiheralartarrerri eta bera zen lehena haietaz agradatzen zena, euskararen eta euskal dohainen zaintzale suharra zelarik beti.

Antzerkia ere sartu zen Eihalarren 1950 urte haietan. Apeza eta antzerkia, apeza eta berttua, apeza eta euskal kantua, apeza eta euskara bera (zer ez du egin bere euskal katiximetarik landa, euskaraz mintza ziten plazako haur horiek!), alta beharko da bai egun batez gai lodi ere barnatu. Euskal Herriko erakunde guzietan eta sozietatean nor eta zer izan da mende huntan, eta aintzineko zenbaitetan, euskararen landarea landu, arrosatu eta ondu duena, apeza eta Eliza ez bada? Kultura arrazoinen gatik ez beti, beren eliza lanaren tresna eta baliagarri gisa, hori bai eta ainitzez gehiago, egia da, funtsean bada-kigu ez direla hain aspaldikoak abertzalegoa eta mintzairaren politiko sustrain finkatzeak baina hala dena erran behar: ez dutela ez eskolako errientek ez herriko arduradunetik atxiki eta zaindu euskara Garazin eta Euskal-Herrian, bai haatik ordu hartako apezek eta Elizak, beren meza, prediku, kati-xima, kantu, antzerki eta otoitzetan. Hemen erran-eta, bego hori hortan.

Beraz Coscarart apeza, Bidarten bikario gazteriarri hurbil ohitua, orduko gazte patronaia ederrak zituztelarik parropia gotorrek, loriatua zen Eihalarren gazteria guzia euskalduna hatxemanez eta sustatuz, Baigorriko bere sort herrian bezala, Bidarte ordukotz erdaldunduxea zelarik. Sala ttipi txar batzuetan hasirik, gogotik gustu hartu zuten gazteek hor, antzerki eta kantu. Zenbait urteren buruan, Larzabal apezaren euskal antzerki aberatsak abiatu zirelarik, horra urrats bat gehiago eginen dutela. Baina lekua ere beharko da hortako, Ezterentzubi eta auzo herrietarik ere beste gazteria ederra abiaturik: Etxeberriko etxaldearen sabaiak, belar meta beheiti joana den udaberri ondarrean, afera eginen du hortako, gazte andana batekin garbialdi bat emanez geroz zolari. Eta horra non emanen diren Etxahun, Urriki Latza, Bordaxuri eta besteak berrehunez gehiago ikusle hantxet metaturik, batzu alkietan edo lurrean jarriz eta besteak xutik. Kotsua baitu gaitz horrek beste guziek bezala, hortik hedatuko dira parte antzerkilari taldeak eta kermezak, bertsulariak plazaratuko dituzten talde baliosak: lehenik neskato multxo ttipi batek irriskatu alaigarriekin hasi bestatxoak, mutil neskatoenak bilakatuak, egiazko Eihalarre, Bernat Etxepare famatuaren herria!

Pilota partidarik ere behar zuen herriko plaza horrek mutikoeekin, neskatok, aski hurbil, kartetan, kantuz edo joko zerbaitetan ari ziren denboran. Hori ere ikusi zuen Bidartetik jin apezak, Bidarte baitzuen pilotari herri ukana, Bagalciague, Michelena, Larroque, Sallemazou eta holakoeekin. Errana

dugu jadanik ezkerpareta bat eginen dutela apezak eta gazteek, herriko ofiziale batzuek ederki lagunduz. Geroxago du Jean Irigoienek ikusiko, trinketak gustu hobea ukanen duela iparralde hontako gazteentzat eta denbora gutiz sarea, ezkerreko taula eta ezkin-motza emanik horra egina: Mixel Maitia zaror pilotari famatuak eman zuen xutik bere pilotari lagun berezkoekin, trinket berriaren estreinako partida, ondotik egin zen herritarren afariarekin. Pilotarietan gogenerat heldu izan denik ez da herrian izan Zaroko Mixel Ezpondakoaz (Maitia) besterik. Gorenaz ere bat, herriko neskato baten semea: Beñat Inchauspe, Janpiarreineko Marie Jeanne eta Alexis Inchauspe Donazarre Errekaldekoaren gehiena. Filipe Carricart lakartarrarekin 15 urtez ez dute nehoen beldurrik ukan trinketetan, ez-eta plaza laxoan ere.

Herri alai zela Bernaten hori erraitan behar ginuen kondatu zer gustuko solasak zituzten herri hortakoek beren bazkari eta elgarretaratzeetan. Bazkarien ohidura hori bada aspaldian. Ez gehiago beihalako ogi joiteak aipatzeko, edo ardi-mozte edo arto-xuritzeak, baziren ere apezaren egur-bazkariak, jadanik aipatuak eta museko elgarretaratze hek. Zertarik biziko ziren lehengo apezak holako herri ttipian? Diru guti, meza-sariak herriko fortunaren izarikoak, apez-paga are gehiago, herritarrek etxeko gauzez laguntzen zuten apeza: urdea hiltzen zelarik xerri-puxkak, haurraren kominione haundiko oilasko bat eta dotzena bat arroltze, fruitu sasoiaren sagar, udare, gaztaina edo adan urteko erreximenta egiteko gelariak eta, hau bai, etxeko egurra, apezaren egurtegia betez. Hau ordainez zordun gelditzen baitzen, oroituko zen egur-bazkaria emaitiaz, geroago, lanak egitearekin, iratzeak eta guziak segurtatzearekin.

Ez zuten saltzekoa egun hori etxeko nausiek: apezaren ezkaratzeko mahai xuri luzea bete beterik, hasiko ziren, solasa legun eta apaletik haste hartan, baina ez beldur izan, joanen zen urttun eta herabealdi hura geroxago, bakotzak berea ateraz behar orduan, bereziki zenbaitek: "Eta, nola zen Mañex, onjoaren hura?" Bere aire filusa alegia durduratuko zitzaion lehenik Mañexi, iduri erdi herabe, erdi izitua bere sorgin begi lañoekin, batere ebanjeliokoa ez zuen hura nola bota, halere denek sinesteko gisan?... - "Hau egia duk, gero! Behiak falta nitian, mendikoak, gaineko bordako pentzean ezarriak, eta ihiztari batzuek, figura, xeila idekia utzirik, norat deubru joanak baitziren ere. Merkataineko mutiko hura ikus, haratxago Tanburingo xaharra eta deneri galda eta galda, lanetan nindian to, behirik nehon ez ageri. Ah, eta hau: euria egina zian bezperagoan, badakik, hegoatikako euri gozo ezti hatarik, eta geroztik aroa arras jabaldia. Joaiten nuk, bordaren behereko gaztaina zahar haren hegiko xendratik bazterrez bazter, eta han zer ikusten dut? Onjo bat, kaskoa kasik beltza eta fin fina oraino. Baina eztuk hori: onjoaren gibelean, aise ez nitian ikusten, denak gordetzen baitzituen halako onjoak, ene hiru behiak gostian etzanak eta ausnarrean." Baietz ba, hantxe berean, eta ausna-

rrean, onjo haren pean. Jazko bazkarian ere entzuna zuten ixtorio bera baina beti berri zen Mañexekin, hain segur egia zuelako seinale. Eta ere zubiaren pean pasatzen ahal etzen arrainarena, eta lur-sagar ateratzean pirripitaka etxeizkina ereman zion patata buruarena, hau Ameriketara haatik. Ez ez! Etzen gasailarik apezaren etxean batere, holakoen erdian irri-zabla ezin iretsiz ari zirelarik Eihalarreko nausiak eta jaun erretora, hau maiz botela eskuan behingoaren gatik!

Bertsulariak deneri gustatzen zaizkiela erakutsia dugu gorago. Damurik ez baita iparralde huntan orain joko hortan hasten den gazterik, edo hain guti. Alta hor laiteke oraino odola, iduriz bederen. Larramendi-Goanetx herritar bertsulari zenaren semeak baditugu oraino herrian, anaia bat ere ba "Erramun" hor berean Zaron; Marti eta Beñat, hil berriak Irisarrin eta Suhuskunen; ez da batere galdua Larramendi haundiaren oroitzapena: 1937 an **Larralde-Panpale** harekin biek Irisarrin alaitu zuten kabalkada hura gogo aintzetan da oraino han gaindiko zaharretan. Eta badira haren bertsuak burutik buru dazkitenak. Huna aldiz hemen xoilki Larramendiren ordena edo testamenta deitzen denetik lehen hiru bertsuak eta zortzigarrena: erakusten dute, talenduaz bestalde, nola ziren bertsularitza alde batetik, kristau giroa bestetik Eihalarren 1940 urteetan:

(Larramendi zenaren azken bertsuak)

1

*Udako egun garbi batean ikus zagun iguzkia,
Hari konpara ahal daiteke gure munduko bizia:
Goizian flako, zortzietako lurra berotzen hasia,
Hameketarik biak arte du bero azkarren kolpia,
Handikan goiti flakatuz doa, aratseko itzalia.*

2

*Eni're orai abiatu zait iguzkiaren itzaldura,
Ez arras ilhun zerratu bainan arrastiritako hura;
Han edo hemen badut ardura nunbait zerbait arrangura,
Urhats gutti dut lehen bezala egiten ene gostura,
Kontsolatzen naiz iten duela goizik sortzeak mundura.*

3

*Goizik sortzeko nuen ordena erran behaut gauza dena;
Laugarren herrunkari ere ja kendua diot laurdena;
Eta ez beiratua izana, hainitz jendek dakitena,
Aspaldian nork ez du entzuna Larramendi-ren izena,
Zonbait kobla're badut emanik lagundu nahiz zuzena.*

8

*Zirtoak eman izan tut bainan makurrak nahiz xuxendu,
Iduri baitzaut Jaunak hortako eman dautala talendu;
Halere ene erranen gatik norbeitek herrarik balu,
Bihotzetikan galdatzen deiet guzieren barkamendu,
Denekin bake nahi bainuke hil eta zerurat heldu.*

Igande aratsaldeak ditu Larramendi berak arras alaiak ezagutu, ateraldi bakarra herriko plaza zen denbora hartan, goizeko meza nausia aratsaldeko bezperak osatzen zutelarik. Hauk latinezkoak ezagutu baditu eta gogoz kantatu oraino Goanetxeko nausiak, lasto-sua bezala piztuko dira eta hedatuko 1950 tik goiti euskarazko bezperak, Belokeko otoitzetxean sortuak Belokeko beneditarren otoitzetxea ez zuten segur arrotz eiheralartarrek eta auzo-auzoko ezterentzubar familiek: bazituzten eta badituzte han berean ere fraileak, serorak eta urte haietan segituko dute bokazioneek komentu eta semenarioetarat; baditu oraino Bernaten parropiak lau serora, otoitzetxe eta ospitaleetan urte haietarik goiti joan zirenak, eta hiru apez bestalde beneditarretan eta parropietan, hauetan bi fraide Biblia eta euskal kantuari emanak.

Baina, zuk, irakurlea, ez dukezu batere ulertua nola aldatu dugun solasa igande aratsalde alai eta besta giroetarik otoitzegi eta horietara. Ez da hor mirakulurik: biak elgarri hurbil zauden denbora hartako herrietan, gorago Fauxtin musikariaz eta orduko erretorez erran dugun bezala, Eiheralarre hundertako alaigarriak eta otoizkiak. Familietan ukan ditu egunak Euskal Herri hunek, nun etxeko umeetarik biga ezkontzen baitziren eta beste bat komentuan sartzen; eta oraino, ez zuelarik laugarren batek haurño bat polita ekarria, familian besteen artean hazten zena... xehetasunetan galdu gabe! Ez, ez du nehork erran osoki alde baterat edo osoki besterat direla euskaldunak. Funtsean zuk, Etxepare, holako baten berri badakizula ikasia du zure bertuetan bi lerro irakurri dituen nornahik.

Horra nolakoa izana den 1950 koan Eiheralarre: 1939-45 ko bigarren gerla haundiaren kalteak orduan berdintzen ari zirelarik goragoko mailetan, geroztik bizipideek eta idaiek eginen duten jauzi izigarri hura ez amesten ere oraino, eta badakigu jauzi horrek ekarri dituela bere aldaketak eta on-gaitzak; aipu ditugun egunak dira, gaurkotik juja, egun goxo eta ezti batzu. Herriak "bizi" dira, gaur erraiten den bezala, jendea eta familiak konduak eginez ari baina ez beharrean, ez xuhurki, ez gutiegan, baina heltzen: herriko bestak berriz arrasortu dira, gazteak jostatu nahi du eta nola ez da jostatzen, Eihalarreko plazan biltzen dira gazteak, mutikoak pilotan, neskak haieri so, gero, iluneko etxerat behar badute ere oraino, baina hori badakite, aise onartzen dute, konpontzen dira, salbu bestetako dantzaldi hartan, orduan hasiko baitira laster hautsi-mautsiak egiten soinuariarekin, burasoekin, jaun erreto-rarekin berarekin ez bada. Auzitto batzu bai haatik maiz sortuko dira, neska-

toak "Mariaren Haurretan" baitira eta horgo erregelak oraino zorrotzak dantza horren gainean errana dugun bezala. Horiek hola, gazteria ederra da zinez Garaziko xoko hortan eta adin hortakoen aldetik ere fama ona du besteen artean Eihalarrek, bere lehen auzo Ezterentzubirekin.

Eta Garaziko "libertimendiak"! Libertimendia, kabalkada, toberak, bes-taberriak, galarrotsak, tutak, ez dira segur nahasi behar horiek guziak, azken bi horiek bederen, horiek baitzuten herriko norbait gaitzat, koplak-buruko, erraiten den bezala, hots, nolazpait auzitan ere ezarririk, Xuberoko sùjetaren pare edo kanta-gaia, kantatzeko, musikatzeko, ziztukatzeko, trufatzeko ez bazen. Garaziko libertimendiak aldiz ez du nehor gutiesteko edo trufatzeko baina Baxenabarreko dantzak ditu dantzatzen, herriko ohiduran, tokikoak diren dantzekin: mutxikoak, lakartarrak, ahuntxa eta holako izenekin... Dantzariak jauntzi berezi koloretsuak dituzte: bizkarrean, aipatu lixtun zerrenda luzeak behereraino hurbiltzen direnak, beren kolore desbardin alaiekin, galtzetan xingola kurutzatu meheagoak kanpoko sahetsalde guzian kurutzatuak kuxkulekin edo gabe. Donibane ko karriketan behar dute horiek, edozein herritako izan ditene, beren karrika dantza egin herriaren beheretik gainera eta gainetik beherera. Beren herrian aldiz, izan ditene Lasako, Izpurako edo beste, makilariaren emanaldi berantetsia haatik sekulan ahantzi gabe: hunen dantzak arrakesta haundia du, nola segitzen dituen airea eta pikoak, makila zenbat gorago igorriago eta hanbateko eskuzartak segurago ditu, bereziki makila jestu batez berriz eskuratzen badu erortzerat behinere utzi gabe.

Horra, laburpen baten doia, duela 50 urte inguru hartako Eihalarre hartaz oraino bizi-bizi aurkitzen ditugun oroitzapen batzu. Baina iragan denboran hortaz ari denak ez du behar ahantzi seinatzeko, berriz erran-eta ere, herria bera ez dela geroztik haunditu ez-eta haunditzen ari.

Baziren orduan hiru ostatu eta hiru saltegitto herrian, hauk etxeetan emazteak erabiltzen dituen xurruburruen salgaiekin eta beste bat herriko espartin egilearena. Ostatuak klientela gizontsu baten sosegu, bereziki igandarekin. Orain, herriak ostatu bat balinbadu ere, eta hau ezagutua, erosketa gehienak Donibane aldeko saltegitan egiten dira, beherago ez bada eta ahusamendu-ateraldientzat, denek duten autoarekin, bakotxa nahi duen lekurat joaiten da. Baina ez dezagun aintzinaldea goizegi har. Gelditzen zaiku, beti labur eta gainez gain, gaurko egoeraren berri emaita, biziaren mailean eta, guziz, euskaldungoaren zeretan: beti bezala, estatistika zorrotz eta kondu mailetan sartu gabe baina begirada laxo bat emanaz.

GAUR HELDU BAZINA, BERNAT

Aldakuntza harrigarriak ditugula bigarren milako hunen ondarrerat, hortaz jakintsun egina zaitezke, Bernat, zauden lekutik. Gizonak ilargirainoko

joan-jinen egiten hasirik, munduko berriak eta matematika konduak aldiz argia heltzen den baino zaluago kurritzen, ontasunen jabetzan berriz ez da oraino erraten nik dudana zurea dela eta zurea nirea, baina hortxe-hortxet gabiltza, ez jakin gehiago atzoko baia ez denetz egun eza bilakatua eta halako burtxoro batek bezala hartu mundu batean hainbeste jende badabila orain erdi xorobiraturik. Halere, goazen ikus ez ahal dutela, Etxepare, zure herria, plaza, euskara bera haize nahasiek airetan barna eremana berekin.

Itzulingoak bai egin ditu Garazik, larrualdatze batzu bere negu-udaberrietan egin, eta ez denak onerakoak: kasik bestelakaturia idurituko zaitzu mende berri huntako gazte asko, bere itxura, mintzo, traka, aurpegi, urrats ala eskuaire, lan, josteta, mintzo eta nortasunetan, arrotz-mamutua aldiz beste bat, iduri nunbaiteko azkon-zilo, harroka edo harpeetarik azken lur-ikarak aurdikia. Ez ihes egin zuk lasterregi horren ganik, iziturik, okazaturik: zurea duzu bai, beha zozu gaurko gazteriarri hurbilagotik, entzun ezazu beharri xorrotxagoan, bai hor dauka bere soakoan arbasoen pindarretik zerbait, usnatura diozu solas, oiuhu, kantuetan, gure Errozateko mendiaren oihartzuna. Entzun dezagun hobeki biek, beha artoski horren begi barneari, berak ere laster galduko du hastean aurkitua zinion arrotzaren oihesa: Garaziko semea baita, lur hontako landarea denaden. Eta mutil batek eskutik deraukan andere pinpirina horrek halaber berekin dauka, ezin ukatua, Garaziko bortu-zeruen zerbait distira. Gaurko azalarekin doi-doia aldaturik bakarrik.

Aldakuntza? Itzulingoak? Uste dut bai ezagutu dituela Garazik. Funtsean, mundu guziak bezala. Eta Garazik, ez gehiago, ez gutiago.

Aldakuntza horiek, itzulingo hori, ez ditugu mail orokor batean hartuko gure txostentxo hontan. Alta ez ditugu ere, are gutiago, euskal sozietatearen eremuak oro beren mail berezietan zatikatzen ahal. Bakar bakarrik biga dituzketzu zuk, Bernat, hemen laburzki ikusi nahiak, zuhauk ere horiek zintuulakotz zureak: batetik gure herriaren gaurko eliza giroa nola den, bestetik guk orain hemen bizi dugun euskal giro hura: biak ere zu hemengo pasaia laburrean kezkatzen zintuztenak, lerro apal hauen sastatzaille honek ere bereak dauzkan bezala. Zertan gauden, hots, gure aldatze-berritzeetan, bai eliza mailean eta bai gure euskaran.

I EUSKAL ELIZAREN GAURKO EGUNAK

Euskal Elizarik ez dugula, aitortu beharko lehenik. Bere tratuak egin behar ukan ditu betitik Podore Politikoarekin Elizak beti holakoan menpeko izanez gisa bat edo beste. Hola erran zuen Jesusek ere: Zezarena Zezari eta Jainkoarena Jainkoari. Zezar hori zein duen berea ezin jakinez Euskal

Herriak, halako alda-maldaka batzu izan ditu askotan herri hunek, menderik mende. Baziren nolazbait, oraino osoki argitzekoak Etchepare ren denboran, Nafarroaren eta Frantziaren artean eta jakin izan du bere gustuz mugatze eta mugitze horien berri Etcheparek. Halere badakigu nausitu zirela Frantziako erregeak gure luraren gainean. Eta guk, euskaldunek, ez dauzkagu osoki xurituak Eliza-Podoreen auzi horiek, egun hauetako euskal departamenduenarekin eta beste. Denaden, frantses menpekotasun politiko batekilakoa egin behar beti euskal Elizak, gaur ere orduan bezenbat edo gehiago, bere berritzeen arte-tik ere eta berea zainduz beti nolazpait.

Frantses giro bat baduela Euskal Elizak bizitzeko, hori behar da jakin, aintz gauzaren konprenitzeko. Hots, Frantziari buruz itzuliak gaude legez osoki: apezpikuak frantsesak, beraz euskara ez dakitenak, diosesa edo eliz' barrutia, departamenduari josia, beraz biarnesak barne, euskara ez dakiten beste ainitzekin, oro frantsesturik bezala, ari behar, diosesa elkarteak halaber, Bordele ta Angoulême-rainokoeekin pastoral mailean bat eginak, beraz argitasun eta manuak oro, Erromakoak ere, Parisen barna etortzen. Beste lau Eliz'barruti edo "dionesa" baditugu bai, guk euskaldunek baina hauk Euskadin eta Nafarroan, beraz "Espainian" hemengo ainitzek dioten bezala. Bihotzaren lokarriak bai baditugu hauekin, mintzairakoak bezala, eta badi-tuzte beti ta gehiago gure Elizako buruzagi eta Elkarte batzuek baina hauek ofizialtasun guti, edo batere ez dutenak.

Giro hori, muga ofizialena, ari dela aldatzen, gu elgarren lokarriak hobetzen, hori ez du gehiago nehoruk ukatzen ahal. Eta elgarretarat, lan egiteko, mintzatzeko, laguntzeko, urrats horiek beti-ta-hertsiagoak ari direla bilakatz-en, hori ere egia. Ez da gehiago mugetako kontrabandan ari behar elgarren liburu, kantu edo beste lanentzat Iparraldetik Donostiako Idatz liburutegirai-no edo handik Belokerainokoa egiteko. Garazi eta Baxenabarrez baitugu Etxepare-rekilako solasa, badu hiru-lau urte iparraldeko apez-elkarteak Baztanerat eta hangoek ordaina egiten ikasi dutela Garazirat, batzu eta beste-ak euskal mintzaira eta dialekto berekoak baina hortan geldi oraindinokoa kurutzamenduak. Euskal Telebixtak bere laguntza partea, arras baliosa, ekar-tzen digula elkartze hortan, hori ez da ahantzi behar. Eta urrundu behar baita aintz aldiz elgarren hurbiltasuna senditzeko eta ezkontza batzuen egiteko, huna gainerat Ameriketarik badugula argi bat, lehengo erakundeetan ez ginau-kana: Kalifornian, Nevadan, Idahon, Koloradon eta Montanan gaindi dugun Euskaldunen Apezaren berrietarik jakiten dugu, ez duela berexgorik egiten ez-eta izaten Iparralde huntakoa dugun apez omonier batek, han aurkitzen dituen euskaldunen artean, ez baita han ez baztandar, ez gipuzkoar ez bizkai-tar eskasik, batzu eta besteak beren Euskal Herriko erroek elgarretara biltzen dituztenak. Eta zer erran Parisez? Hango Euskal Etxeak, bere elkarteekin, bere apezarekin, ez ahal du baztertzerik egiten orotako euskaldunen artean,

ez-eta behar ere! Ez duzu naski holakorik ezagutu zuk, Etxepare, zure denboran, eta zer atsegina beraz zuretzat holako gauzen jakitea!

Ideki, zabaldu dituela bere ate-leihoak 2.000-ra doan Euskal Elizak, ez dugu horrekin gezurrik erraten, Amerika eta Parisetik kanpo ere. Hori ginuen-eta 20. mende hontan Erroman iragan zen Kontzilio haundi baten mezua. Baziren arrazoinak mezu horrentzat: jarria zen girixtino mezua her-tsiturik, murrizturik, mikoturik, ximurturik; aipatu ditugun podore politikoen artean Berri Onaren hatsa laburtua zuen hogeigarren mendeko Elizak. Ez zen holakoa izana Bernaten mendea, mende emankorra, zabaltzalea, bat izan bada: orduan zuten, orok dakiten bezala, munduaren lehen itzuli osoa egina gizonek Amerika aurkiturik, Elkano (euskalduna hau ere) eta haren lagunek. Gehiago luzatu gabe gure San Frantses nafartarra mende hartan joan ere zen Indiak eta Japoniaraino, inprenta aurkitu berriarekin ari zirelarik Bibliak ainitz zabaltzen, zure euskarazko lehen liburuari bidea erakutsiz, Bernat zorionekoa!

Itzul gaiten bai gure hogeigarrenerat. Etxeparek egin bazuen beraz lehen euskal liburua, hogeigarren hontan euskal liburuaz bete da Eihalarre. Mendearen lehen parteko "Euskal katixima" hura, frantsesezkoaren itzulpena, Mezako Liburu ttipia, Kantuz, J. Hiriart-Urrutyren liburu batzu, beneditarrren Bibliak euskaraz, sartu ziren herriko etxe guzietan, eta euskal liburuaz betea da herriko eliza guzia, eta neke laiteke hain segur han erdarazko bat atxematea, HERRIA kasetak badute ere etxe ainitzek, familia girixtinoek eta besteek hastiro ez dutena, Elizan euskaraz xaramelatzen da, neskato kantariak liburutik eta gizonak oro gozoz.

Horiek guziek halere gaurkotasun batean dute beren seinalea. Ez du gehiago lehenagoko erretor zahar batek manatzen herri guzia, hura baitzen eliza barnean egiazko jauna eta kanpokoetan auzapeza, herriko eskolako errieta edo etxejoaun batzu. Berebertasun bat hartu dute herriko girixtinoek berek: bestetako berek diote musikariari manatzen, noiz has eta noiz geldi, meza eta sakramenduetako urratsak berek dituzte negurtzen eta beren gustoko laguntzaileekin, apez eta laiko, prestatzen eta apailatzen.

Beren ondorioak ekarri dituztela horiek orok, hori zuhaurk asmatua dukezu, Bernat: herriko eliza ez da ez lehenago bezala beti betetzen, herritarrek hautatu eta nahitu egun batzuez kanpo, herritarrak ez dabilta gehiago denak urrats berean soldadoen pare, tropatik doi bat baztertzen den batek ez ditu beste guzien begiak eta fama txarrak bere gainean, zer bilakatzen ari ote den ardi galdu hori, norbait ez badabila tiletez tilet beste guzien lerroan, utziko da hura bakean, harek ere baduen kontzientziari jarraik dadien. Orotan ongia ongi eta gaizkia gaizki baina badauka hainbeste bide, xendra eta zeihar-bide gizonen munduak!

Errespetua, hots, hori zer den badakigu Euskal-Herrian, egundainotik. Eta errespetua beti beharko da gizonen harremanetan. Bizkitartean, leiho berri batzu idekirik beti heldu diren mendeetan, nor daki zer ari duen beti gizonak ikasten eta zer izanen duen beti ikasteko: noradino doan elgarren errespetua eta batzuek besteen alderat dugun zor hori.

Hainbeste aldakuntzarekin, Bernat, Eiheralarre eta Garazi lehengo herri girixtinoak dauden ala ez, gauzak ez ditut batere hola erranen ez-eta erraten ahal ere: ez alde baterat ez-eta besterat. Aldatu dela eta beti aldatzen ari euskal gizartea eta honekin batean mundu guzia, hori bai. Eta ez naizela ni gai erabakitzeko norakoa den gainazpikatze hori sinesteen ala jokabideen mailean. Hau da segurtatzen ahal dena: iragana dela lehenagoko "girixtino gizarte" hura: hots, hola deitzen zutena, egiazki girixtino izan ala ez, lehen liderrak elizakoak izan ziren denbora hartan, beste batzuen faltan. Orain berebertasun bat hartu dute munduko podoreek, zuzen den bezala. Herritarrak berak, gainera, argituak dira eta beren bideen hautatzeko gai. Horrek ez du erran nahi kändua eta baztertua dela Eliza, bere lekuan egoki bakarrik berebertasun batekin eta baduela zer egin, bere argibideak erakutsiz bere ganat argibila heldu zaizkoneri.

Biak irabazle ateratzen dira hola: politikoak eta bakarkakoak batetik, beren saila ikertuz eta barnatuz, elizaren girokoak bestetik, hauek ere goratik etorriko zaizkien manamenduen aiduru egoteko orde, beren pentsamolde eta argitasunez aberasten baitute mundua. Eta bada lana denentzat. Eihalarren horrek zer ematen duen ikusiz, horra herriko gazteak, gero-ta-gehiago eskolatzen eta haunditzen ari direla biharko munduan ez izateko bakarrik segitzale batzu baina mundu horren egile eta, beren biharko asmakuntzekin, geroko aintzinamenduen sortzaile ere, agian. Eliza ofizialaren mailean horrek eman digu jadanik apezpiku berri bat aurten auzo herritik, Donibane Garazitik Montalbanerat izendatu dena. Baina hor berriz ere eliza-mailean egon gabe, zertako ez aitor ari direla beste mailetan ere gure gazteak beren balioaren erakusten: betiko laborantzatik aterarik, sindikalista buruen mailean badira jada, jakintza mailean beste batzu, beren ixtudioak aintzinago eremanik. Erran behar halere badela zer egin oraino: Garazik balinbaditu bere seme edo alabetan medikuntzarat heldurik kargu hortan ari direnak, orainokoa ez dela izan hor galde guzien baieztatze aski. Ez daiteke erran gehiago, elizakoek dituztela gibelatzen gazteak, baina herriko familia guziek ez dutela aski ahal edo aski amets haundi holakoetaraino haurren bultzatzeko. Haatik laster doatzi orain gauzak, eta egoera horiek berri daitezke luze gabe, Garazin ernea eta bizia baita bere hartan tokiko jendea.

Berritze horien beharrak eta baitezpadakoa den gazteen gogo-zabaltze batek, horrek ekartzen gaitu gure euskal kulturaz eta euskal mintzairaz bi solasen egiterat: ez ote diren holako berritzeak gure euskara maitearen gostuz

eta hau galduz eginen euskal lehen liburuaren idazlearen herrian. Goazen beraz ikus, gainez gain beti bezala, zertan den Garazin euskara eta nola agertzen den geroa.

NOLA DUGU EUSKARA?

Erran dugu bat-eginak ditugula eliza mailean Garazin zortzi herri, Donibane eta hunen inguru hurbilekoak, Eihalarre barne. Horietan herri ttipiak euskaldun daudela gauza jakina da, nahiz izan daitekeen, kasik denetan, erdaldun zenbait; bat haren gatik erdaraz botako da ezinbertzez solasa, eta guziz haren hurrekin, erdaldunen hurrek euskara guti ikasi baitute ainitz kasutan. Gauza hori bera aspaldikoa da Donibanen berean: hor, duela 40 urte jada, baziren familia osoak erdaldun huts bilakatuak, denak euskal odolekoak. Kasu berak baditu Iparraldeko Euskal Herri honek Donapaleun eta Maulen, Hazparden gutiago, beren burgadetako karrikartetan. Duela berrogei urte kotz bazuen horrek bere eragin handia karrikako mintzairan: hango erdalzaleekin batean donibandar hurretan zenbait euskaldun garbi jin balin baziren, beste ainitz aldiz, eta familia berean orobat, erdaldun huts atera ziren. Eta haiekin ere mintzatu eta jostatu behar beste guzkiek, elgar kotsatuz eta berdin galduz.

Gainerat, Donibaneko saltegietan euskaldun mintzairako balinbaziren gehienak, irrisku haundi bat bazen, bai hango saltzaile bat euskararik gabea gertatzeko, eta bai ere auzo herriko baserritarra erdaraz hasteko bera, zakienarekin, erakusteko baizik ez bazen ere ez direla baserritarrak besteak baino "gibelatuagoak". Gauza ezagutua da hori. Eta badakigu horrek zer ekartzen duen: luzaran denak frantseserat lerratzea. Errana dugu ere ernea eta bizia dela garaztar jendea, bai mintzaira batean eta bai bestean errextasun bera erakusteko. Orduan zer gertatuko den badakigu... beti eskualde bererat egiten dela lerrakoa, bi mintzaiterarik "haundienaren" alderat eta ttipienaren kaltetan zorigaitzez. Eta, hau maiz entzuten dena, "berdin frantsesa denek konprenitzen"! Nork nori bota harria holakoetan? Bakanak dira Xalbador baten pareko izpiritu zorrotzak, hunek hurretik senditua baitzuen bere baitan min bat, ez erdararen kontrakoa baina euskarari beste hainbeste ez emateak egiten zion mina, eskolatik haste.

Baziren mila arrazoin, segur, euskararen estimu ttipia izaitea esplika zeza-ketenak; esplika, ez baiezta, bixtan dena: arrazoin haietan haundiena zen, erdara doi baten beharra, soldado joan beharko zuten mutikoentzat edo sehi, Bordele edo Pariseraino igorriak izanzen ziren neskatoentzat. Beste alde bate-tik eskolak ez zuen ahalge hori ttipitzen, beti kasik erdalduna zen hango era-

kaslea, Baionatik edo urrunagotik etorria, Deux-Sèvres edo Indre departamenduetakoa ez bazen.

Erdalduna erran dugu herriko erakaslearentzat, hala baitzen askotan bere sortzez. Baina hobea zena ote euskararentzat euskaldun bat zelarik herriko errientea? Ez batere, ainitz aldiz. Zer moldatze ukana zuen berak, herriez, probintziez eta haietako kulturez? Ez-eta horiek bazirenik ere ez zuen bere formakuntzan ikasia, Bretaniako probintzia bost departamendutan zatikatua zuen frantses nazioneko erakasleak. Zinez xoil eta bakarra zen andere Maialen Jaureguiberry erakasle ohia, hau baitzabilan herriz-herri arduradun eta agintari eta erakasleeri esplika eta esplika: frantsesa haurrari erakats daitekeela eta behar, bere onetan, euskara itzalpean utzi gabe, edo ahalge ta mespretxupean ezarri gabe, gehiago dena. Orduantxe da euskara galtzen arizan, bide haundiz, gure herriko burgadetan, besteak aldiz herabe galgarri batek kotsatuz, irrati telebixtek ongi lauzkaturik laster.

Berantago etorri zen beste giro bat: abertzaletasunarekin gure herri xumeagoetako mintzairaren balioa erakutsiko zuena, euskara oro baino gorago ezarritz alabaina, daukan lehentasun zuzenarekin. Baina abertzaletasunetik landa, laster agertu ere zorigaitzez bortizkeria, terrorismoa, hauek dutelarik alde batetik irabazten zena bestetik irriskutan ezarriko. Bortizkeriari zenbait tek bere esplikazionea ematen badiote ere, ainitz gehiago dira, Garazi eta Iparralde hontakoak, beldurak mututuak ezarri dituenak, euskararen etsai amorratuak bilakatzerainokoa gaixoak beren ahulean, euskaldunak berak.

Haurretan bere eragina ukan du horrek, telebixta, irrati eta erdarazko erauntsia hartuz karriketetan, saltegiatan eta denetan burutik beheiti; erdara zaio hola sargia guzietarik sartu haur gaixoari. Haurrarekin ahalgerik ere ez aipa gehiago: ez daki-eta badenetz ere frantsesaz besterik. Apezak ta aitasoak ditu xoilki euskaraz entzuten baina horiek ez dute gerorik haurarentzat; gazteetan da geroa eta horra dago haurra.

ZER DA HAIZE BERRI HORI?

Joan den ekainean zen hau: berrogei haur, mutil eta neskato, ziren, denak 12 urtekoak, denak Garaziko zortzi herri horietakoak, Donibanetik Ezterentzubirakoak. Haurren elgarretaratze bat, hiru egun iraun zuena. Zortzi herrietako haurrak hor ziren gutiz gehienak, beren girixtino engaiamenduen berritzeari buruz bilduak. Ez dugu ordea haur horien girixtino gogoetaz ematekoa, hasia dugun solasa. Bai ordea, hor haurrek beren gidariek erabili duten mintzairaz. 20 eta 20, erdizkatu ginituen berrogei haurrak, mintzairaz ere kontu izanez. Parte erdaldunagoan ezarritz bana beste

Donibanekoak ezinbertzez eta haiekin euskara arrotzago zutenak. Kantuak, denak euskaraz zituzten bat salbu eta ez da hortaz duda izpirik izan: Erramouspe-Berterretxe-Larrieu ren kantuak arras gustukoak dituzte bai ritmo aldetik eta bai euskaraz direlakotz.

Euskaraz bai: izan ditzen Garaziko haurrak euskaldun trebatu edo euskara ez jakin, kantuak euskarazkoak hautatzen dituzte beti kasik. Hori nausitua eta zabaldua da denetan, haurretan bezala, gure gazteria guzian eta adinekoe-tan. Gure biltzar, meza, kantaldi, ehortzeta ala denetan, ez du balio errateko maneran besterik eskaintzea, salbu beharbada ezteietako afari batzuetan, bat edo beste, baina orduan ere osoki herrikoa den kantu bat eta kasik euskaldun girokoa.

Bat da kantua. Eta bazen ere, biltzarre hortan, hitza. Beren gogoetak egu-neko gaiaz egin ondoan, bazen zelebratze publiko bat, buraso eta herritar guzien aintzinean emateko, parte kantuz eta parte irakurrizkoa. Erran behar dut ere andere gidarietarik bat, denetan gehienik ageri zena hain zuzen, erdal-duna zela sortzez baina Euskal-Herriko gaurko giroari arras idekia. Harek berak zituen han-hemenka pasaia batzu euskaraz ezar-araziak ahal bezenbat, esplikatur. Euskarazko irakurgietan aski zuen eskatzea nork egin nahi zuen irakurtze hura. Beti bazituen behar baino gehiago nahiant, euskaraz egiteko, eta ez beti euskara ongi zakitenak. Horra zertaratuak diren gaurko haur eta gazteak. Ez dugu horrekin haundiegirik erran nahi, bai haatik aldatu dela giroa. Den bezala errateko, galdu da zerbait gure haur eta gazteetan euskaren menperatze hortan eta kontuz hartzekoa da hori, ez gaitzke holako oharmentarekin lo egon, euskara txarra baitute haurrek. Baina denbora berean, behar da erran ere badela berriz goiti abiatzeko gogo bat, badirela denetan indar berri batzu pizten hasiak eta sustatzaileak behar dituztenak.

Bi indar badaude beraz gaurko Garazin elgarren kontra doatzinak. Lehena da lazakeria haundi batek ekarri zuena, gogo-izpiritu batzuen argitze eskas batekin. Bestea da aldiz euskal giro baten arrapiztearena. Etsenpluak badira hebroia, hori erakusten dutenak: hasi ziren herrietako besta antolatzailleak, euskarazko afixen egiten beren egitarauentzat; hastean ahal bezalako ortografian eta geroxago berek ere ikasiz. Segitu zuten herriko gazte batzuek, beren ixtudioak euskara osoki bazterrerat aurdikirik egin ondoan: behar zutela euskara ikasi, dena ahantzia zuten hura, joan Irulegiko Irratirat, AEK ko ikastaldi batzuen ondotik, hor hasi, kiskun kaskun, irratian zerbait laguntza egiten. Ez du parerik gaurko gazteen ausartzia atrebituak: haien aitak eta amak dioten bezala, "berak ez jakin eta irratian mintzatu behar"? Hala da baina ikustekoak dira ondorio batzu holakoetan. Ikustekoak ere garaztar pilotari batzu, jokoan mail onekoak zenbait, nola hasi diren, erdaraz artzea utzirik, euskaraz mintzaten elgarri trinketean. Hor da ikusten gure herri irratiek, lagunek eta bat-bateko urgulu sano batek duten eragina. Hots, holakoa da

gure mende hau. Lehenago "Zaharrer-Segi" erraten zen denboran, edo ere "Ikas lanean, seme, aita bizi deno", behar zen norbait behatu, buraso edo zahar, gisa guziz goragokoa adinean edo beste zerbaitetan. Gaurko egunean ez da batere hola: lagunekin ikasten dute gaurko gazteek, edo berek asmatu, edo nik dakita nundik baina zer munta du, gure euskal gizarte hau ere aintzina doan ber, mundu hau bera beretik doan denboran? Hori ere badauka gaurko Garazik, Bernat Etxepare: batzuek euskara galtzen duten leku berean beste batzuek berreskuratzeko gogo kartsua izaki. Ez ditela hortan geldi!

IRIGOIEN APEZA GARAZIN

Ez da beraz agortua, Etchepare zenaren "Garaziko herria". Eguneroko hartan balinbaditu ere bere ilunaldiak, baditu beti bere argi distiraldi zoragarriak. Hogeigarren mende hau bururatu baino lehen, nola egon Garazi herriaz mintzo den bat, Jean Irigoien Donibane Garaziko erretor on bati aipaldi merezitu bat eman gabe. Bere urrats baliosak bete-betean zituen denboran joan zen, ixil ixila bere adiskide guzien erditik, eritasun labur-labur batek indarka ebatsirik bezala. Zenbatetarainoko lekua zaukan apez horrek bere herrian erakusteko, aski bezaigu hau salatzea: bi milako bat segitzaile bederen bazituen Donibaneko elizan eta kanpoko karrketan ehorts-egunean eliza nagusian bildu nahiko zutenak eta ezin hurbil ere hainbeste! 1992 an zen hori, abendoaren 28 an: alta hiru ilabete zuen doi-doia Orreagako beilan Garazitik joanez, bost oren oinez eginik, izana zela mendiz mendi.

Garaztar odol onekoa, "Apeza", berak ez besterik entzun nahi; Garaziko beste hegalean sortua zen, Ainiza-Idiondoko etxalde ederrean: erran behar da halere ez direla jauntto-etxeak Garaziko etxalde ederrak deitzen ditugunak baina bai lanerako deia daukan lurraren lantzale eta jabeen ontasunak. Berea badu bai hor lurrak baina beti lanaren gostuz. Ez da Garaziko lurduunik, manamenduak besteeri eman-eta, jaun haundi bizi daitekeenik bera. Hots, lurrez baino aberatsago da berak daukan lurraren maitasun eta lanerako lehiaz Garaziko laboraria eta berdin honen semea. Holako giroan zen sortua eta hazia Irigoien apeza, bere buraso eta haurrideen erdian garaztar bihotz bera ekarriz eta moldatuz, hautuak eta bideak beti etxeko haritik. Suerteak bere aldetik lagundu ditu zenbait eta hola zuen gure Apezak Garaziko lur maite hortan berean ukan bere lehen lana: Donibaneko bikario laguntzaile lehenik eta berriz hor baina erretor bere azken urte baliosetan. Bera gain gagnetik euskaldun egon zen eta hainbeste euskaldunen zortea ere jastatuko du arte batez, erran nahi dut itsasoz bestalderaino hedatuko dela epe batean, halere ez Ameriketarat, baina Parisera eta Afrikara. Ez fortuna egiterat ez, amerikanoen gisan baina bestelako fortuna bat, diruzkoa ez dena. Joan zen bere kanpo-

ko apez-lanean Irigoien lehenik Pariserat, hango euskaldunen apez lana egiteko, eta berak laguntzeko. Gero aldiz, beste zenbait urtez Afrikarat, hango jende beltzaren misionetarat, bietan ere bere hoberenetik eman ez eta berak asko ikasiz bestalde.

Euskaldun egon da gure misionesta denetan eta denen gainetik. Ez bate-re bere herriminarekin gogoetatua eta zinkurina nigartsuetan egoteko, baizik Euskal-Herrian senditzen zituen minak beste lekutan ere senditzeko: bagarela gu ere, norbait garela beste edozein bezala, gure izaite bereziarekin eta gure izaitea gurea dela, beltzarena halaber harena, eta beltzarena ez dela beste nornahirena baina hangotarrena. Afrikako beltzaren ezagutzen eta maitatzen, hortan bai ikasi dute euskaldun misionest batzuek beste nornahik baino errexkiago eta zenbait aldiz hobeki: bazakitelakotz haiek, beren herriko berri ongi ikasirik eta senditurik, gizona gizon dela denetan, sortze ala kolore guzietakoa, eta ez gizon guziak berdinak baina bakoitza bere nortasunean onartzekoa. Hor, nola ez erran misionest euskaldun suhar batzueri gertatu zaiena: beren afrikar lurrean emanagoak izateko, izan omen ziren batzu beren burua hangotiar ekarri nahi ukan zutenak, hango herritartasuna hangoen paperekin ofizialki ardietsiz, izena ere hango izen batekin aldatuz. Zorionez, gelditu omen ziren bat-batean holako ametsen bidean, hango batzuek erakutsirik: "Baina hi ez haiz sekulan beltza izanen, ez-eta halakotzat ezagutua ere. Hortakotz, hobe duk haizen bezalakoa egotea, bakarrik heure bihotzeko maitasun hori bera erakutsiz afrikar eta orotako jendeari!"

Egia! Bakoitza bera da, eta berezia da bakoitza. Irigoienek holako amets berorik erabili duenez ez dakit, bai haatik maitatu dituela Afrikako beltzak, bere herriko haurridea maite zuen bezala. Errespetu eta estimuz maite zituen, gainera, eta maiz aitortzen zuen zenbat baginuen guk, Europanoek, ikasteko haiekin: biziaren errespetua, abortuari eza, alta hainbeste hurrez beteak zauzkatzen familetan ere, eta hango familia bera hain zuzen, bere ohidurekin, onetsiz: ezagun zuen bi maitasunen artean egona zela Afrikako denbora hartan, ez jakin zein hauta eta ezin hauta egia erran, alde batetik gure europear morala girixtinoa, emazte bat eta senar bat bikoiztasunean, baina hainbeste dibortzioz zeharkatua den legearekin, bestetik aldiz poligamiak bere ongaitzekin haientzat dauzkan baloreak.

Eta hau zen Afrikan aurkitua zuena eta haundizki prezatua: hango dantzak eta kanturak! Bera euskaldun eta kantari izanik, hezur muinetaraino, nondik ez zion begi emanen hango beltzen alaitasun xoragarriari: berak bazituen, halakoen erdian hazia izanik Garazin, bere herriko kanta eta dantzak haradino erakarriak, bazizkien hangoeri hemengo batzu erakatsiak baina neurri batean bakarrik: Irigoienek bezala Euskal Herriko folklorea beretua zuenak bazakien ere hango besta, libertimendu eta ohidureri so egiten, eta ez dire-

la holakoak herri batetik besterako tratuetan nahastekatzekoak; bakoitxari berea hor ere! Ez baitira ez artalde bereko, akerrak eta ardiak.

Pariseko Euskal Etxe hartarat, laster etorri ziren ere hegoaldegiarrak, eta han zen, iheslari, euskal gobernu bera eta han hegoaldeko abertzaleak. Lehen hartan, elgar ez ezagutzen, elgarren beharrak are gutiago, auzipide asko sortu ziren, elgar ulertzeko eta onartzeko. Nork daki hor zer izpiritu argi, baketsu eta zabalarekin jakin duen garaztarrak beste batzuek baino hobeki ororen entzuten eta ororekin lan egiten! Garaztar Apezarekin, euskalduna euskaldun, girixtinoa girixtino eta guziak anaiak, ez baitzuen harek berexkuntzarik egiten batzuen eta besteen artean. Zinez, ba ote da ainitz gizon munduan holakoek bezala jakin dutenik guri euskaldun izateak erakutsi diguna: nola den gizon bakoitxa gu iduri bat, eta denbora berean bere nortasunduna.

APEZ TXISTULARIA

Nola ginen holako bideetaraino joanak gu hemen, erran baino lehen Irigoien apeza ginuela bere herrian holako apeza batetik, Bernat Etchepareren erlisione berekoa, baina beste alde batetik, euskaldunaren beste dohainen jabea: pilotaria, kantaria, musikaria, dantzaria, eta horietarik bakoitxean nolakoa zen ere zor ukanen ginion hemen argitzea, zinez erakustekotan nolaz zen apez hori Bernat Etchepare baten dohain askoren jabea eta dohain horien moldatzaile alai. Horiek denek zuten egiten Irigoien, izan den bezalako garaztarra, lehenagoko Fauxtin batekin harreman onak izan zetzazkeena. Zenbait harrituko dira hemen, nola naizen aldatu gizon batetik bestera: biek bero-beroa baitzuten garaztar odola zainetan. Eta odol hori dute bakoitzak bere sailean agertu, Irigoyenek apeztasun kartsu batean.

J. Irigoienek ez zuen klarineta Fauxtinek bezala: bai haatik xistua eta ttunttuna, eta ere Xiberuko txülüla. Heiekilan bere dantzak, ez elgarri "loturik" egiten zirenak baina "mutxikoak", "fandangoak" eta "kaxkarot dantzak", besteak beste. Soinu jotzen bezala, berdin trebe zen Ainiza Idiondoko apeza, dantza haien erakasten. Nundik zauzkan ere dantza horiek salatu beharko dut hemen: Baionako apezgaitegitik beretik hain zuzen, eta lehenak, Garaziko bere herritik. Eta apezek zer lekua ukan duten dantza haien erakasketan eta zabalketan, hau ez da batere gordetzekoa, 20. mende ausart eta irriskatu hontan. Denak ezin izenda, semenarioak mendearen azkenerat apezgai gaztez batbatean bakandu eta argaldu aintzin, izan dira apez batzu paregabeak beren Eliza eta Herria bihotz berarekin haundizki ohoratu dituztenak. Haietan oraino bizi diren batzu bere hartan utziz, zenbait bakar goretz detzazkegu hemen, ahantzi beharko ez direnak.

Ez, Euskal Elizak eta Euskal Herriak ez dituzte ahanzten ahaliko iparraldean beren apezetan: Urrikariet aldudarra eta G. Leroxundi eta Iratzeder Beloke beren fraidetxeko anaiekin, lehenbiziko "bezperak" euskaraz egin-eta denek dakiten Euskal Eliza guziaren berritzearekin, eta P. Narbaitz, Lhande, P. Lafitte idazle jakintsun eta sortzaile haundiak, eta plazetan Harriet-Gosterratxu-Erramouspe-Etchegorry pilotariak eta dantza arrapizte-hedatze-etan Aita Castanchoa eta J. Irigoien garaztarra. Castanchoa Lapurdi jatsuar misiolariak biltzen zuen ikasle multxoaren baitan ibili zen Irigoien Tarnosen lagun batzuekin dantza-jauzi eta txistularitza ikasten. Zakitenak besteen erakasle egin ziren. Baionako Semenariok orduan bazauzkan 140 apezgai gazte, euskaldun eta biarnes, azken hauk ere beren kanta-dantzen jabe ta moldatzailerak. Horiek oro eta beste asko ditugu mende hontan ukan Bernat Etxepare zenaren beraren hari berekoak. Holakoeri esker euskarak eta euskaldunen Elizako su zaharrak dute abiatu beren hainean berritze bat herri honek guziak ukatzen ahal ez duena ez-eta ahantzi beharko. Gero etorri direla laikoak, ordu arteko herriak ez zauzkan bezalako gazte argituak, etorri ere haiekin batean sortu diren euskararen aldeko elkarte eta lantalde berriak, hori egia, baina ezin uka lehenik atzarri diren euskal berritzailetan apez lerro bat izan dela eta horietan Etxeparek ukatuko ez zituen batzu.

Jean Irigoien apezak Donibaneko bere erretor herrian eta Garaziko herrietan ditu bere talenduak erakusten: osoki gazteekilakoa, hor du sortuko, Garaztarren Etxean, bera ere hor bizi izana hastean bikario gazte, Garaztarrak taldea. Dantzariak biltzen ditu eta moldatzen, Garazixilotik Luzaidarainokoak, hortakoak izanez, errotik hortakoak, Arnegi, Lasa, Uharte, Izpura eta denetarik onjoak bezala sortu diren dantzari gazteak, Fauxtinen hats eta ginarrikoak denak ere, Etxepare zenaren mendea bezain gora heldu gabe denboretan barna. Ez baitzen ordean Garaziko pentze-landetan zedarritzekoa ainiztar apeza (haste hartan bere apez-jauntzi luzearen hegala ahal bezala bildurik motordun bierrodakoan zoana, ez baitziren oraino apezak galtzadun xoil agertzen herrian)!

Laster doatzi ordutik egunak eta urratsak. Garaztarrak taldeak hor dauka egun batetik bestean bere dantzariak, bere kantariak, oraino ere, 50 urte iraganak direlarik hurbil, beti badaudenak, elgar heziz eta kudeatuz. Apezak aspaldian bakandu badira ere, beren gain badoazke taldeak eta hobeki da hola. Afrikako egonaldia egin dezake Irigoienek bere aldetik, Amikuzera itzuliko da ere gero beste zenbait urterendako bere apez zerbitzuan beti, Arboti, Arberatze eta inguruetakoko erretor eta arduradun: hor gaindi bere egundainoko lanak segi detzazke, denetan apez estimatu eta maitatu bera, denetan bere moldakuntza lana segi, kristau lanean bezala euskaldun suhar baten mailean, horra sortzen dituela Amikuzeko arto eta ogi lur horietan, Garazin utzi zituen landare-saldoen idurikoak. Hor daude orain Arbotin eta beste, lekuko,

Burgaintzi dantza-kanta taldea-teatro bezalakoak, zenbait orobat batez bi eginak eta berri sortzaile bilakatuak geroztik.

Horra nola dirauen biziak beretik. Eliza eta Elizako gizonak ixilago badaude, Herriak beti hatsa hartzen nunbaitik. Hor egonen dira bai gibeletik eta beti hurbildik, Irigoien bezalako haize emaile ixilak baina agertzen dira orain gazteak eta ez-gazteak zerbait egin beharrez: 1985 an sortzen da, Donibane Garazin hau ere, lehen kantu Txapelketa, Baxenabarren mugatua naski hau oraino, berekin dituelarik Haize-Berri Izurako Kulturetxeak Irigoientarrak nunbaitik ere, Marti Irigoien agerian baina beti hor ere osaba Jean Apeza poliki, bere Eiheralarreko taldearekin edo gabe. Bi urteren buruko, berriz Kantu Txapelketa, hau bigarrena, Larzabalen gaindi Nafarroatik Bizkai alderaino lotu zaielarik Hegoaldea ere, eta txapelketaren finala... Eiheralarren hain zuzen, 4.000 entzule bilduz bero beroa Etxeberriko pentzean. Irabazleetan hor ikusten dira bai, nola ez erran!... Irigoien anaiak, birazka... Apezaren beste bi ilobak, eta ere... Eiheralarreko Arbose multxo. Bai, Bernat Etxepare, "jalgi zen" bai kantua, jalgi zen Euskara, plazara, hor beretik haste, Garazin, eta Garazin... Eiheralarren, zure herrian! Ekartzen baitu bai, ekartzen, zure haize eta hats hartarik, oraino, 450 urteren buruan, zuk halako sua eman zinion lur maite horrek. Horra beraz nola zitzaion 1987 hartan, Garazitik abiatu, euskal kantu xaharrari berritze bat, agian ezin itzalizkoa, eman nahi dion arrapizte baliosa. Eta zein garbi ageri den horietan denetan, barnetik, erdi-erditik, berak bere burua erakutsi nahi ez duelarik ere, garaztar apez berritzailearenugarra!

Garaztar apeza ala Eiheralarreko apeza behar ote nuen erran? Badira bai, izan dira donibandar batzu, omen, erran izan dutenak nahiago zuela Apezak Eiheralarrean joan, Donibane utzirik. Hemen, gauzak haxean behar dira ezarri. Nork erranen du, adibidez, Eiheralarren mugatzekoa zela bere denboran Etxepare jauna bezalako bat? Donibaneko apez-nausi ere izan behar zen. Eta Jean Irigoien ez gutiago. Orduan, bat ala besteak Eiheralarren iragan zetzaketan oren baketsuak ez ote ziren beren neurrian, Jesusek egiten zituen baztertze haien idurikoak, Berrionak baitio bazoala bera bazterrago noiztenka, otoitzerat eta beste? Eta guk, Irigoien ezagutu dugunek aski garbi dakigu ez dela ainiztarra izan, egundaino, haundikari baina jende xumearekin beti laket. Batek ala besteak, haundiago izanez Donibane, aurki zezaketen hor muimendu eta harrabots gehiago, buruhausteak ere berdin. Bakartasun eta sosegu gehiago aldiz Eiheralarren. Hemen ere, xuxentze doi bat eginez, zertako ez erran Irigoien denborako berri zenbait, ixilean uzteko ez direnak! Garaztarrak taldea sortu zuenean apezak, bazirela bai beste zenbait multxo ere, Etchandy, Moureux, Bentaberry, Goyhenetxe eta zenbait errientek beren aldetik sustatzen zituztenak. Hauk bereziki musikan, Garaziko Lirekin, eta

ere Libertimendu Besta moldatze zenbaitetan, Izpuran eta beste. Hor ere bakotxari berea.

Zuzenago ibiliz oraino, nola ez ditugu aipatu Garaziko gaurko argi-egi-leetan beste batzu, idazleak: P. Duni-Petre, garaztar luma on eta maitekorra, eta J.B. Etcharren bere euskara apainaren ontzalea, haratxago, edo datxikola "Les Amis de la Vieille Navarre" elkarteak, A. Mongaston irakasle ikertzailea eta ere... beren izenaren haundiarazteko, adina alde duten hainbeste, bere gazteetan ainitz kondatzen baitu Garazik biharko eta agian luzazko!

Emankor dagoela Garaziko lurra... beste hainbat urtez, Etxepare!

BILTZAILE BAT: IRULEGIKO IRRATIA

Halere, Garaziko itxaropenetan ez dugu gure aipamena bururatzen ahal Irulegiko herri Irratiaren ezkila hemen berriz ere jo gabe. Hori dugu bai, egunero bere uretik darion iturri alai eta oxena, azken urte hauetan Garaziri nunbaitik piztu zaion ustegabeko izarra. Sortu ziren denetan, azken hogeitau urte hauetan, Frantziako buruzagi sozialisten denboran, euskarazko irratiak, tokiko mintzo herabe ta desbardinak: herriko kantu eta berrixka kondari, herrikoikiak osoki, bederen herrikoiki hitz horrek erran nahi balinbadu zu eta ni bezala, xuxen edo makur, bere ezagun eta ezagutzekoez erdi dudaka hasten den etxekoa... baina ari denak beti ikasten, bereziki gaztea delarik eta aski atrebitua... eta horra non dugun Irulegiko Irratia, herriko berrikerari baitezpadako bilakatua, aho-mihi-beharri guzietan dena eta sukalde bakoitzean goizetik arats bere kantu, musika eta solas mota guzietan hitza daukana. Nork erranen zuen euskal mintzo horrek hamar bat urte barne, erdarazko ofizialenen lekua hartuko zuela eta bere euskara orotan, ez batere indarka baina alaitasun eta gustu hoberenean sartuko zuela! Bada Garazin Irulegiko Irratia balio duen euskararen hedagarririk? Horrekin batean ez ditut hanbat aipatu beste irratiak Xubero eta Lapurdairainokoak, eta barkatu, baina Garazi ginuen hemen aipagai Bernat Etxepare baten ohoretan.

Irulegiko Irratia, Ikastolak, gure Idazleak, Ohidura Ikertzaileak, Elizako ala mila taldeetakoak, bada segur zer egin, eta Garazin beste guzietan bezenbat baina hau zen, xoil xoilik, hitz bakar hauek erakutsi nahi zutena: bizi dela Euskara, Euskaraz bizi Bernaten Garazi eta badirela oraino, menturaz sekulan baino gehiago, kezka batzuen artetik, hirugarren milako horri lehen pikoaren emaiterat goatzin huntan, Bernaten su berak erretzen dituenak: bizi dadien Garazi!

AI, BIGARREN ETXEPARE BAT!

Laburzki eta gainez gain ikusi dugu, Bernat arbasoa, gure Garazi hau. Denboren higadurak doi bat jana, zure garaitik eta gure egunetara, halere nahi nizun erakutsi ez dela hanbat aldatu oro-har, eta gaur ere maitasun beraz maiteko zinuela zuk hemen bizitzea. Bizkitartean, zertara jo izan badut hemen, ez nitzaitzun ez ustegabetarik etorria. Nahi nuen zure berri jakin, zuk zer erranen zenidan gaurko mendeko Garaziz.

Uste dut ez duela sekulan opor eginen, oraino ere zure boz haundiari beharri emanen dionak. Oraino gehiago, senditzen ditut zure hitz zorrotzak, zure denboran uztarritako kabala batzueri ematen ziren akulu sistak bezala zaizkit. Ez dute gaurko behiek akulu sistaduna ezagutzen gehiago hemen. Tresnak ordaindu du kabala lanean; behien ipurdi mailak gizen, legun eta guriki ekarriak dira gaur, eta gu, gaurko bizitzaleak ere, guriki bizi gare Garazin 2.000 urteko egun hauetan, eta asko gisatara. Orduan, ikusten zaitut, Etxepare, gure harrotzerat etorria: lapustu, kamustu edo betikotz kendu bazaio ere akuluari bere sista, zato guri berriz predikatzera, zure su hori gutan piztera.

Euskarak mila etsai badaukala gaur, gure sukaldeko telebistaraino, erraguzu bai, erran, ez duela hori gaurkoa; izan duela lehen ere asko guduka euskal lurretan: aspaldiko arabera, gaztelera, gaskoina eta geroago frantsesa, oroitaz bai nola zaindu duten arbasoek berea, eta behar bazen armekin. Ez ditugu berdinak egunak, ez da gehiago etxekoa zaintzen, kanpokoa kanporat igorritz. Nahasketa haundien erdian bizi da gaurko gizona, besteak etsaitzat ekarri gabe beren mintzaira eta denekin. Elgarrekin bai, bizitzerat erakartzen gaitu gaurko munduak: baina gurea dugun hura beti lehen edukiz eta bakoi-txak bere nortasuna gogorki zainduz.

Berrikeriak, modernitatea, nola ez zinuen zuk holakorik ezagutu, irarkola eta itsasoz haindiko mundu berriak aurkitu ziren zure mende hartan. Baina ez zinituen horiek adoratu eta gorenean ezarri, jainko berri batzu ezarriko ziren bezala. Arma berrizat eta kultura zaharren zerbitzari bai ikusi zinituen irarkola eta besteak zure euskara maitearen zerbitzuan ezarriz, euskara izan zadin goratua, plazaratua, festaratua, hain suharki kantatzen zinuen bezala. Argi eta garbi dugu beraz guk gure bidea, Bernat, zu zaitugularik lekuko eta gaurko bide berrien kantari. Zuri esker eta zu hobeki entzunez. Eta zer ez dugu zurekin ikasi beharrik, zu, izan zaitugun mende gogorreko gizona, mari-nelen mendea, itsasoetan irriskatzekoa, kulturen mendea, inprenta berrien hedamoduekin, sailduen mendea ere, laster etorriko ziren Loiola eta Xabier euskaldunetarik haste.

Zu, Bernat, suerte harrigarri horien denborakoa, behar zaitugu nehoiz baino erakasleago. Entzuten ere dugu zure ahotik, ez direla txarragoak gure denborak eskaintzen dizkigunak. Baldintza hunekin haatik: guk ere gure kul-

turaren aurrerapen eta aintzimendutzat baliatzekotan gure tresna modernoak eta ez haren galgarri. Aintzinkorra zinen zure mendean, Bernat. Erakats aguzu gu garaztarreri, euskaldun guziekin batean, aintzinerateko baliatzen gure gaurkotasunak.

Mintza beraz berriz Garaziri, Bernat, eta kanta Garaziri: zure kantu ozenak zoramenduz bete ditzala berriz garaztarren beharriak eta xutituko dira zenbait beren gain-beherako lerrakoan, eta itzuliko berriz goiti buruz Behorlegiko tuturriari buruz, eta Okabe, Errozate, Ibañeta eta haindiko Orreaga sailduraino.

Saindua bai, eta Sainduetaratu gaituelarik, Saroetan eta Bortuetan gaindi, Garaziko mendiak, nola ez dei egin hemen ere Etxepare haundiaren lagun-tzari. Heldu delarik igandea, Bernat, gure asteko zurruburruetarik beste alaitasun mundu baten erdirat nola ez gaituzte drangalitzen Garaziko ezkilek, bereziki Donibane, Jatsu, Izpura, Donazaharre, Uharte, Lasa eta pe hortakok. Nork ez entzun orduan beste mezu hura, beste mundu hartakoa garaztar gehientzat. Hor ere, eta akulu sistadunen beharrik gabe batere, nork ez sendi Garaziren Arima, San Frantses Jatsukoa halako suaz erre zuena, lur hauen azken haindiko Japoniaraino, Bernat baino geroxago.

Garazik bere arima, sailduen eta zure hats bereko hura sekulan gal dezakeela? Ez balinba, Bernat Etxepare!